

Vermogens(ongelijkheid): definities en meetmethoden

Paper ten behoeve van het gesprek van de commissies voor Financiën en Sociale Zaken en Werkgelegenheid van de Eerste Kamer met enkele deskundigen over het onderwerp vermogensongelijkheid op dinsdag 11 september 2018, van 17.00 uur tot 19.00 uur.

Datum 6 september 2018

Inlichtingen bij Benedikt Goderis
b.goderis@scp.nl
M 06 - 15262491
Postbus 16164 | 2500 BD | Den Haag
www.scp.nl

Auteurs Martin Olsthoorn, Bart van Hulst, Jean Marie
Wildeboer Schut, Benedikt Goderis

Samenvatting

Aanleiding

Vaak vervallen debatten over vermogensongelijkheid in een welles-nietes over de vermogensbestanddelen die meegenomen zouden moeten worden in de analyse. Er zijn vele operationalisaties van vermogen in omloop en daarom zoekt de Eerste Kamer naar helderheid. Is er een *best practice* aan te wijzen met betrekking tot het definiëren en meten van vermogen? En zo ja, wat is deze? Wat betekent dit voor de meting van vermogensongelijkheid in Nederland?

Overheidsingrijpen in de vermogensverdeling

Het al dan niet voeren van beleid op het gebied van vermogensongelijkheid is te allen tijde een politieke keuze. Vanuit een libertarische visie kan men van mening zijn dat het individu en zijn eigendom soeverein zijn en dat ingrijpen in de vermogensverdeling daarom per definitie niet legitiem is. Vanuit een sociale-rechtvaardigheidsvisie kan men aan de andere kant juist van mening zijn dat vermogensongelijkheid ongelijke levenskansen creëert, en dat ingrijpen in de vermogensverdeling daardoor toegestaan en mogelijk zelfs gewenst is. Wij nemen in dit debat geen standpunt in, maar veronderstellen wel dat goed beleid in alle gevallen gebaat is bij feitelijke en heldere kennis over de verdeling van vermogens in de samenleving.

Waarom willen we vermogensongelijkheid meten?

De verdeling van vermogens hangt samen met de bredere gelaagdheid van de samenleving en de verdeling van kansen en prikkels. Wanneer vermogensongelijkheid intergenerationeel bestendig wordt, zou dit kunnen bijdragen aan sociale segmentatie van de samenleving langs andere lijnen, en tot een concentratie van macht. Het feit dat vermogens nagelaten kunnen worden staat mogelijk op gespannen voet met het ideaal van de meritocratische samenleving. In een meritocratie zou (financieel) succes in het leven immers enkel het gevolg mogen zijn van de eigen verdiensten, en niet van die van de ouders. Naast deze potentiële niet meritocratische uitkomsten, zou vermogensongelijkheid ook kunnen leiden tot ongelijke kansen. Kinderen van ouders met een groot vermogen hebben potentieel een voorsprong op de huizenmarkt en in het onderwijs, al geldt dit laatste in Nederland minder dan in landen met een sterkere nadruk op privaat onderwijs. Tot slot zou grote vermogensongelijkheid gekoppeld kunnen zijn aan risicovol leen- en uitleengedrag, en zou het langs die weg kunnen leiden tot economische crises.

Een definitie van vermogen

In de literatuur is er een redelijke consensus over de definitie van vermogen. Wij sluiten in grote lijnen bij deze definities aan: *'Vermogen heeft betrekking op de netto contante waarde van alle bezittingen en schulden die op een bepaald tijdstip reeds zijn opgebouwd en die gedurende de rest van het leven afgebouwd kunnen worden om consumptie te financieren.'* Net als anderen zien wij het netto vermogen, i.e. bezit minus schuld, als centraal concept, en waarderen we al het ooit vrij te komen vermogen tegen de huidige marktwaarde. We sluiten ons eveneens aan bij de gangbare aanpak om het vermogen te meten op het niveau van het huishouden. Hoewel nooit zeker is dat het *huidige* huishouden het vermogen in de toekomst af gaat bouwen t.b.v. consumptie, is dit wel het niveau waarop in het heden geconsumeerd wordt, en spaarbeslissingen worden genomen.

Vermogensbestanddelen en beschikbare data

Op basis van ons uitgangspunt voor de definitie van vermogen volgen we grotendeels de OECD (2013) m.b.t. de vermogensbestanddelen die wij aanwijzen (waaronder pensioenrechten). We wijken hier vanaf doordat wij *alle* opgebouwde rechten in de sociale zekerheid mee zouden nemen, terwijl de OECD zich tot de sociale verzekering voor de oude dag zou beperken. Tabel 1 geeft een overzicht van alle vermogensbestanddelen die wat ons betreft onderdeel zijn van het vermogen van een huishouden. Kort gezegd sluiten we ons aan bij de gangbare metingen, maar breiden wij die uit met de inclusie van pensioen en opgebouwde rechten in de sociale zekerheid.

Tabel 1: Vermogensbestanddelen

Niet financiële bezittingen

- Vastgoed (eigen woning, ander vastgoed)
- Duurzame consumptiegoederen (voertuigen, etc.)
- Waardevolle bezittingen (juwelen, antiek, kunst, etc.)
- Netto vermogen in eigen bedrijf
- Intellectueel eigendom

Financiële bezittingen

- Contanten
- Bankrekeningen
- Obligaties en andere uitstaande leningen
- Aandelen en andere deelnemingen
- Beleggingsfondsen en beleggingsrekeningen
- Kapitaalverzekeringen voor de eigen woning (spaar- en beleggingshypotheek)
- Levensverzekeringen
- Pensioenfondsen (publiek en privaat)

Rechten in de sociale zekerheid

- Sociale verzekeringen voor de oude dag (in NL: AOW)
- Sociale verzekering werkloosheid (in NL: WW)
- Sociale verzekering arbeidsongeschiktheid (in NL: WIA)

Schulden

- Hypotheken eigen woning
- Andere leningen t.v.b. investeringen (inclusief ander vastgoed)
- Consumptieve kredieten ('rood staan', etc.)
- Leningen op duurzame goederen (afbetalingsregelingen, etc.)
- Studieschuld

We opteren voor één definitie van vermogen en één verzameling bestanddelen die bij elkaar opgeteld het totale vermogen van het huishouden vormen. In een hypothetische algemene monitor van de vermogensongelijkheid in Nederland zouden wij als SCP primair de verdeling van dit vermogen beschrijven. Wel tekenen we hierbij aan dat niet alle vermogensbestanddelen voor alle meer specifieke onderzoeksvragen relevant zijn, ongeacht hun omvang en invloed op het vermogen van huishoudens en de verdeling daarvan. Zo kan het pensioenvermogen buiten beschouwing blijven wanneer we specifiek geïnteresseerd zijn in de financiële weerbaarheid van huishoudens op de korte termijn, en zouden we de opgebouwde WW en WIA aanspraken buiten beschouwing laten wanneer we onderzoeken hoe Nederlandse huishoudens voorbereid zijn op de oude dag.

Veel van de vermogensbestanddelen zijn in enige hoedanigheid aanwezig in nationale of internationale data. Omdat vragenlijstonderzoeken naar vermogen lijden aan een ondervertegenwoordiging van respondenten met een lagere sociaaleconomische status, geven we de voorkeur aan registerdata. De registraties van het CBS zijn van hoge en toenemende kwaliteit, maar hebben een beperkter bereik dan beschikbare vragenlijstonderzoeken. Zo ontbreken waardevolle (niet-financiële) bezittingen, duurzame consumptiegoederen en contanten in de registers van het CBS, terwijl zij wel in vragenlijstonderzoeken zijn opgenomen.

Manieren om ongelijkheid te meten

De keuze voor een indicator om de ongelijkheid van de verdeling van vermogen mee te kwantificeren impliceert een keuze voor een deel van de verdeling waar men de nadruk op legt, en heeft gevolgen voor de ontleedbaarheid van de ongelijkheid. De Gini legt de nadruk op het midden van de verdeling, is niet ontleedbaar en kan dus niets zeggen over de bijdrage van de ongelijkheid binnen en tussen groepen op de totale vermogensongelijkheid. De Theil en de gemiddelde logdeviatie leggen respectievelijk de nadruk op de boven- en onderkant, zijn wel ontleedbaar, maar wat moeilijker te interpreteren dan de Gini. De *Atkinson Inequality Index* (All) kan de nadruk op een onderdeel naar keuze leggen, en maakt deze keuze expliciet. Net als de Gini is de All echter niet ontleedbaar. Wij zouden ervoor kiezen om bij analyses van de vermogensongelijkheid gebruik te maken van een set indicatoren die de nadruk op uiteenlopende delen van de verdeling leggen, mogelijk aangevuld met een grafische weergave van de verdeling.

1. Achtergrond

Sinds de welbekende studie van de Franse econoom Thomas Piketty (2013) is er een hernieuwde interesse ontstaan in vermogensongelijkheid. Dat de OECD onlangs constateerde dat Nederland na de Verenigde Staten de hoogste vermogensongelijkheid kent van 27 relatief rijke landen, leidde in Nederland dan ook tot enige ophef (Balestra en Tonkin 2018). Echter, zo constateerde sommigen, het pensioenvermogen werd in deze internationale vergelijking niet meegenomen, waardoor de gemeten ongelijkheid een overschatting zou zijn. Een dergelijk verloop van de discussie is exemplarisch: Meer dan eens vervallen debatten over vermogensongelijkheid in een welles-nietes over de vermogensbestanddelen die meegenomen zouden moeten worden in de analyse.

Er zijn vele manieren om vermogen te meten in omloop, en daarom zoekt de Eerste Kamer naar helderheid. Is er een *best practice* aan te wijzen met betrekking tot het definiëren en meten van vermogen? En zo ja, wat is deze? Wat betekent dit voor de vermogensongelijkheid in Nederland?

Dit *paper* schetst de afwegingen die er bestaan bij het kiezen van een definitie en operationalisatie van vermogen, en vervolgens bij het kiezen voor een ongelijkheidsmaat. Alle benaderingen, definities en operationalisaties hebben hun voor- en nadelen, maar op basis van een studie van de bestaande literatuur kunnen wij wel een voorkeursbenadering formuleren. Hierbij moet in ogenschouw genomen worden dat extra studie nodig is alvorens het SCP definitief kiest voor een benadering, definitie en operationalisatie van vermogen.

2. Overheidsingrijpen in de verdeling van vermogens

Het is belangrijk om hier direct te benadrukken dat het al dan niet beleidsmatig ingrijpen in de verdeling van vermogens ten alle tijden een politieke keuze is, die afhangt van de politiek-filosofische stromingen die de nadruk krijgen in de democratische arena. Zo stelt het libertarisme dat de soevereiniteit van het individu en de bezittingen waar hij eigendomsrechten over heeft in beginsel onaantastbaar zijn (Rothbard 1973). Dit impliceert dat elk ingrijpen in de verdeling van vermogen per definitie niet legitiem is, en vermogensongelijkheid dus geaccepteerd moet worden. De rechtvaardigheidstheorie van John Rawls (1971) zou aan de andere kant benadrukken dat mensen in gelijke mate de beschikking zouden moeten hebben over 'primaire goederen', terwijl de *capabilities* benadering van Amartya Sen (1979) zou stellen dat mensen in gelijke mate in staat moeten zijn om het leven te leiden dat hun voorkeur heeft. In deze gevallen zouden er geen primaire goederen onbereikbaar- en levenspaden afgesloten moeten zijn voor sommigen, doordat anderen een groot vermogen hebben. Wanneer vermogensongelijkheid in de praktijk een ongelijk speelveld zou creëren voor de meer- en minder vermogenden, zou vanuit deze benaderingen overheidsingrijpen in de vermogensongelijkheid weldegelijk te billijken zijn. Omdat een voorkeur voor een politiek filosofisch uitgangspunt in een democratische samenleving een politieke kwestie is, gaan wij in dit paper verder niet in op deze materie. Wel veronderstellen we dat het, ongeacht de politieke stroming die men aanhangt, van belang is feitelijke informatie te hebben over de vermogens van burgers, en hoe deze verdeeld zijn.

3. Vermogen in SCP-publicaties

Pas recent doet het SCP, zij het zijdelings, onderzoek naar de vermogensverdeling in Nederland, zowel in het kader van het armoedeonderzoek als dat van het onderzoek naar de sociale en economische ontwikkelingen van de gehele bevolking. Soede (2012) gaat in op de vermogens onder ouderen. In Soede et al. (2014a) staat de relatie tussen vermogen en inkomen centraal. Niet onverwacht blijkt er een relatie te bestaan tussen armoede en vermogen: van de arme huishoudens heeft ongeveer twee op de drie een klein vermogen (tot 5.000 euro), bij de niet-arme gezinnen is deze verhouding een op de drie. Middelgrote vermogens (van 5.000 tot 50.000 euro) zijn bij een op de vijf arme huishoudens te vinden. Ruim twee op de vijf niet-arme huishoudens beschikken over een dergelijk bedrag. Tot slot bezit ruim 1 op de tien arme huishoudens een vermogen dat groter is dan 50.000, daar tegenover staat dat dat bij ruim een kwart van de niet-arme huishoudens het geval is (SCP/CBS 2011, 2012, 2014; Hoff en Wildeboer Schut 2016).

In de Sociale Staat van Nederland is vanaf de editie van 2013 steeds over de vermogenspositie van de gehele bevolking gerapporteerd (Hoff et al. 2013; Wildeboer Schut en Olsthoorn 2015; Wildeboer Schut en Ras 2017a). In deze reeks werd een gedetailleerdere indeling in vermogensklassen gehanteerd dan in de verschillende edities van het Armoedesignalement het geval was. De ontwikkeling van het percentage negatieve vermogens weerspiegelde het verloop van de economische crisis en de daling van de huizenprijzen. In de jaren tot en met 2007 bezat ongeveer 5% van de personen een negatief vermogen. In 2013 was dit percentage opgelopen tot bijna 20%. De vermogens tussen 100.000 en 200.000 namen in die jaren af van een kleine 20% tot een ongeveer 14%, die tussen 200.000 en 500.000 euro daalden van 17% tot 11%. De overige vermogensklassen kenden een veel stabiel verloop.

De vermogens blijken zeer ongelijk verdeeld te zijn onder de bevolking, veel ongelijker dan het inkomen (Soede et al. 2014a). Er is een relatie met inkomen, maar ook met leeftijd. Ouderen bezitten in de regel een groter vermogen, simpelweg omdat het tijd kost dit op te bouwen (Soede 2012). Een derde van de Nederlandse huishoudens beschikt over een klein vrij vermogen (tot 5.000 euro). Dit zijn vooral, maar niet alleen, mensen met een lager inkomen. Een vrij vermogen tussen 5.000 en 50.000 komt het meeste voor. Dit geldt voor 38% van de huishoudens. De hoogste inkomens bezitten de grootste vermogens, 3% heeft een vermogen van meer dan 500.000. Van deze 3% ontvangt het merendeel ook een hoog inkomen. Hier zitten echter ook ondernemers tussen die gedurende het onderzoekjaar verlies hebben geleden.

4. Waarom meten we vermogens(ongelijkheid)?

4.1 Vermogen

De voornaamste economische functie van het vermogen is het uitsmeren van consumptie. Dit levert welvaartswinst op, omdat 'meer consumptie doorgaans minder nut oplevert dan dat wat minder consumptie aan nut kost', aldus Lukkezen en Elbourne (2015, p. 7). Zowel het inkomen als de bestedingen kunnen voorzien fluctueren (e.g. pensioen, aankoop van een huis) en onvoorzien fluctueren (e.g. verlies van een baan, kapotte auto), en het vermogen kan dienen om deze fluctuaties op te vangen. Vermogen hangt sterk samen met welvaart, wat voor de overheid een moverende reden is om het vermogen van mensen te meten. De Nederlandse overheid heeft immers de Grondwettelijke taak zorg te dragen voor 'het bieden van bestaanszekerheid aan de bevolking en het spreiden van de welvaart (Staatsblad 2002).' In de context van de bufferfunctie van vermogen wees de OECD in 2018 op het risico van *asset-based poverty* (vermogensdeprivatie), i.e. het verschijnsel waarbij huishoudens niet genoeg vermogen hebben om zelfs kleine tegenvallers op te vangen (Balestra en Tonkin 2018).¹ De risico's van vermogensdeprivatie worden des te pregnanter in een terugtrekkende verzorgingsstaat die een groter beroep doet op de zelfredzaamheid van mensen (Van Bavel 2014; WRR 2017). De negatieve gezondheidseffecten, de sociale uitsluiting, het beroep op sociale voorzieningen, de potentiële criminaliteit, etc., die net als bij armoede, gerelateerd zijn aan vermogensdeprivatie, vormen aanvullende grond voor interesse in het vermogen van huishoudens (Vrooman 2009).

Vermogen heeft naast een economische functie ook sociale connotaties. Al in *'The protestant ethic and the spirit of capitalism'* constateerde Weber (1905) dat economisch succes in het protestantse geloof gezien werd als teken van een uitverkoren status, althans in die denominaties die de predestinatieleer aanhingen. Nog steeds is vermogen met dergelijke connotaties omgeven. Of het leven van de superrijken nu gevoelens van afgunst of bewondering oproept, de interesse waarmee de Quote 500 gelezen en het wel en wee van de Kardashians gevolgd wordt, geeft aan dat men in elk geval gefascineerd is door het leven van de welgestelden. Aan de andere kant heeft een negatief vermogen, i.e. schuld (*debt*), een negatieve sociale connotatie. In het Duits (en het Nederlands) wordt schuld niet voor niets *Schuld* genoemd, wat tegelijkertijd 'schuldigheid' (*guilt*) impliceert. Omdat hoge afdrachten op schulden tot armoede kunnen leiden en het in gebreke blijven een stigma draagt (Efrat 2006), mag tevens aangenomen worden dat schulden onderaan de inkomensverdeling tot onzekerheid en ongezonde stress kunnen leiden.

¹ Dit percentage ligt in Nederland overigens internationaal vergeleken laag.

4.2 Vermogensongelijkheid

De discussie over vermogensongelijkheid moet los gezien worden van de discussie over inkomensongelijkheid. Inkomens- en vermogensongelijkheid zijn aan elkaar gerelateerd, maar beiden hebben veel niet overlappende oorzaken en gevolgen (Cowell et al. 2016; Wind 2017). Zo worden verschillen in de accumulatie van vermogen niet alleen verklaard door inkomensverschillen, maar ook door nalatenschappen, uiteenlopend spaargedrag en door het feit dat grote vermogens grotere rendementen opleveren dan kleinere vermogen (Benhabib et al. 2017). Waar arbeidsinkomens intergenerationeel voornamelijk een ongelijk speelveld creëren door de rol die zij kunnen spelen bij de inkoop van onderwijs voor kinderen, doen vermogens dat directer, via nalatenschappen, en indirect door hun potentiële invloed op de woningmarkt (Piketty 2013; Wind 2017). De verdeling van vermogens is om deze redenen op zichzelf een belangrijk object van onderzoek.

De wetenschappelijke interesse in vermogensongelijkheid vond in belangrijke mate zijn oorsprong in de werken van Adam Smith (2010; origineel in 1759) en Karl Marx (1969; origineel in 1848). Marx stelde al in 1848 dat de accumulatie en concentratie van kapitaal bij de bezittende klasse (de bourgeoisie) tot sociale onrust en onlust zou leiden, en uiteindelijk tot de ondergang van de bezittende klasse en het begin van de heerschappij van de niet bezittende klasse (het proletariaat) (Marx 1969). Hoewel hij het absolutisme en determinisme van Marx verwerpt, was deze verwevenheid van vermogensongelijkheid met de bestending van sociale segmentatie van de samenleving, en de concentratie van macht, ook één van de redenen voor Thomas Piketty om het onderwerp aan een rigoureuze studie te onderwerpen (Piketty 2013). In Nederland beaamt de WRR de relatie tussen bezit en macht in andere domeinen dan de economische (Van Bavel 2014) en in een recente studie liet ook het SCP zien dat vermogensongelijkheid gerelateerd is aan klassevorming en segmentatie op basis van sociaal-, cultureel- en persoonskapitaal (Vrooman et al. 2014). Het theoretisch kader van Vrooman et al. (2014) liet expliciet de mogelijkheid open dat vermogende klassen hun kapitaal aanwenden om hun positie te bevorderen en bestendigen. Dit werd in de Verenigde Staten geobserveerd (Grusky en Hill 2018) en tentatief ook in Europa, in een nog niet *peer reviewed* maar veel besproken *working paper* van Epp en Borghetto (2018).²

Vermogen is in tegenstelling tot arbeidsinkomen overerfbaar en grote verschillen in overerfde vermogens leiden tot ongelijke levenskansen die niet het gevolg zijn van de capaciteiten van het kind, maar van het vermogen van de ouders (Van Bavel 2014; De Beer et al. 2018). Naast dat dit klasseverhoudingen bestendigt (Piketty 2013), staat dit op gespannen voet met het meritocratische ideaal dat dominant is in veel samenlevingen, en ondermijnt dit mogelijk investeringen in menselijk kapitaal (Van Bavel 2014) en de legitimiteit van de democratische rechtstaat (Piketty 2013). Ook is de verdeling van vermogens van belang omdat hij samenhangt met de verdeling van kansen en prikkels in de maatschappij. Zo zal enige vermogensongelijkheid bevorderlijk zijn voor de economische groei omdat het mensen prikkelt hun vermogen te vergroten, terwijl een te grote vermogensongelijkheid de vermogensmobiliteit kan hinderen en het tegenovergestelde effect heeft (Van Bavel 2014; Grusky en Hill 2018).

² Er zijn wel enige methodologische kanttekeningen te plaatsen bij het paper van Epp en Borghetto (2018): zo analyseren ze maar 9 landen en vinden ze de verwachte effecten vooral in de verschillen tussen landen, terwijl de effecten juist ook binnen landen zouden moeten bestaan.

Vermogensongelijkheid voedt in potentie dus bredere ongelijkheden in de samenleving. Specifieke scheidslijnen ten gevolge van de internationaal gezien hoge vermogensongelijkheid ontstaan op de woningmarkt (Wind 2017; Balestra en Tonkin 2018). De eigen woning is voor het merendeel van de huishoudens de grootste vermogenscomponent (Cowell et al. 2016), en in zijn proefschrift stelt Barend Wind (2017) dat vooral de ontwikkeling van het eigenwoningbezit de vermogensongelijkheid in menig land in de afgelopen decennia opgedreven heeft. Nederland is op dit gebied geenszins een uitzondering, omdat het woningmarktbeleid alhier met name de koopwoningen voor hogere inkomens aantrekkelijk maakt (Olsthoorn et al. 2017). Dit zorgt via de afbetaling van de gemoeide hypotheek en de waardestijgingen van vastgoed voor vermogensopbouw bij hoge inkomens, en voor een groei van de vermogensongelijkheid. Kooiman en Lejour (2016) laten bijvoorbeeld zien dat sinds 2006 de vermogensongelijkheid in Nederland steeg, maar dat dit bijna volledig het gevolg was van dynamiek in huizenprijzen. Ook maakt het prijsopdrijvende effect van de grote vraag naar koopwoningen onder hoge inkomens dat middeninkomens, die geen recht hebben op sociale huur, woningen met een relatief ongunstige prijs/kwaliteitverhouding betrekken (Olsthoorn et al. 2017). Dit drukt de koopkracht van de middeninkomens en verdrijft hen potentieel naar woongebieden in de periferie, waar mogelijk de werkgelegenheid beperkt is.³ Wanneer de invloed van grote vermogens de prijs van relatief schaarse dure koopwoningen opdrijft, zal dit ook een prijsopdrijvend effect hebben op de rest van de woningmarkt. Dit is in potentie een reden voor minder vermogende huishoudens om de eigen woning stevig te belenen. In dit kader vonden Van Bavel en Salverda (2014) dat de grote hypotheeklast van Nederlandse huishoudens in relatieve zin vooral de netto vermogens van de minder vermogenden drukt.

Mensen zijn geneigd hun status te bepalen op basis van hun positie *vis à vis* anderen, wat hen mogelijk geneigd maakt hun consumptie te vergroten door middel van risicovol gedrag (e.g. lenen). Een relatie tussen economische ongelijkheid en risicovol gedrag klinkt plausibel, maar is vooral onderzocht voor inkomensongelijkheid⁴ en staat empirisch nog ter discussie. Christen en Morgan (2005) vonden dat groeiende inkomensongelijkheid bijgedragen heeft aan toegenomen leengedrag ter financiering van *conspicuous consumption* (consumptie met als doel deze te laten zien). Coibion et al. (2014) namen weliswaar een toegenomen leengedrag waar in relatie met inkomensongelijkheid, maar zij concludeerden dat dit het gevolg was van een veranderend uitleengedrag ten gevolge van concentraties van lage inkomens. In een veel geciteerd artikel koppelen Kumhof et al. (2015) deze twee bevindingen theoretisch aan elkaar en aan vermogensongelijkheid, door te veronderstellen dat hogere inkomensongelijkheid en resulterende vermogensongelijkheid zowel de vraag naar leningen bij mensen in de 'onderste' 95% van de inkomensverdeling vergroot, als het aanbod van leningen door mensen in de bovenste 5%. Onheilspellend is dat zij stellen dat het uiteindelijke in gebreke blijven van mensen onderaan de inkomensverdeling de aanzet kan zijn voor financiële crises, zoals die voorafgaand aan de grote depressie van 1929 en de grote recessie van 2009. Van Bavel (2014) beziet hetzelfde resultaat - financiële crises – vanuit een andere maar niet strijdige oorzaak: een concentratie

³ Ruimtelijk beleid speelt hier naar verwachting ook een rol.

⁴ Aangezien het effect van inkomensongelijkheid op risicovol gedrag voort zou komen uit de neiging van mensen om een vergelijkbaar consumptiepatroon te willen hebben als mensen die zij als status-peers beschouwen, is het niet onredelijk om aan te nemen dat een dergelijke relatie ook voor vermogensongelijkheid zou bestaan. Dit niet in de laatste plaats omdat een belangrijk vermogensbestanddeel in Nederland -de eigen woning- ook één van de meest zichtbare en beleende is.

van vermogen aan de top leidt volgens hem tot een prioritering van winstbejag boven het publiek belang, hetgeen in de laatste financiële crisis inderdaad een rol speelde.⁵

5. Definities van vermogen

Definities van vermogen zijn doorgaans vrij eensluidend. De OECD (2013, p. 54) stelt dat *'wealth, or net worth, is the value of all the assets owned by a household less the value of all its liabilities at a particular point in time.'* Cowell et al. (2016, p. 7) stellen dat *'wealth is the current net worth defined as the difference between the monetary value of a household's assets and its total liabilities.'* Andere definities sluiten hier in grote lijnen bij aan. Een eerste consensus die lijkt te bestaan is dat het *netto* vermogen gemeten dient te worden, i.e. dat eventuele schulden in mindering op het bezit dienen te worden gebracht (Salverda et al. 2013; Caminada et al. 2014; Van Bavel 2014; Kooiman en Lejour 2016). Dit lijkt een redelijk uitgangspunt, zeker wanneer men geïnteresseerd is in het inkomen dat huishoudens aan hun vermogen kunnen ontleen. Wanneer het vermogen als buffer wordt gezien, zoals in het geval van onderzoek naar vermogensdeprivatie, valt er wel een kanttekening bij dit uitgangspunt te plaatsen: een huis dat 15.000 Euro onder water staat, maar waar de bank niet moeilijk over doet, in combinatie met 10.000 Euro liquide spaargeld impliceert een netto vermogen van -5000 Euro. Ondanks dit negatieve netto vermogen is het voor dit huishouden vermoedelijk geen probleem om enige financiële tegenslag op te vangen. De looptijd van schuld en de liquiditeit van bezit zouden strikt genomen dus overwogen moeten worden.

Een tweede consensus is dat de huidige waarde van het vermogen wordt bepaald, en niet de verwachte toekomstige waarde. Wanneer we geïnteresseerd zijn in het vermogen als vangnet voor de oude dag zou er wat te zeggen zijn voor het inschatten van het opgebouwde pensioenvermogen ten tijde van pensionering, maar dit zou gepaard gaan met een groot aantal moeilijk te verantwoorden aannames omtrent het gedrag van mensen. Wordt een persoon zelfstandige en stopt hij met het inleggen van premies? Of gaat hij juist meer, of toch wat minder premie betalen?

Aansluiting bij deze vrij breed geaccepteerde definities is raadzaam. Wij zouden stellen dat: *'vermogen heeft betrekking op de netto contante waarde van alle bezittingen en schulden die op een bepaald tijdstip reeds zijn opgebouwd en die gedurende de rest van het leven afgebouwd kunnen worden om consumptie te financieren.'* Hiermee sluiten we aan bij gangbare definities, en maken we de uiterste horizon waarop wij vermogens bezien expliciet. Uit deze horizon volgt bijvoorbeeld dat wij alle besparingen die ergens tijdens het leven vrijkomen als vermogen bezien en dat het niet opgesoupeerde vermogen van een huishouden na het leven niet meer aan dat huishouden toebehoort.

⁵ Voor recente studies over vermogensongelijkheid in Nederland en andere landen, zie onder meer Kooiman en Lejour (2016), Reuten (2018) en Van Bavel (2014).

6. De meting van vermogen

6.1 Meetniveau en waardering

Indicatoren voor het vermogen hebben een aantal zaken gemeen. Op het macroniveau geldt dat het sterkst: vrijwel alle auteurs zijn het er over eens dat een indicator van het nationale vermogen rekenschap moet nemen van alle financiële en niet financiële vermogenstitels en schulden die verhandelbaar zijn op de vrije markt, tegen de actuele marktwaarde (Piketty 2013; Van der Torre 2017). Dit is in grote lijnen ook de het basisprincipe van de meting van vermogen in het Stelsel van Nationale Rekeningen (SNA 2008) van de Europese Commissie (EC), het Internationaal Monetair Fonds (IMF), de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO, of OECD [eng]), de Verenigde Naties (VN) en de Wereldbank.

Op het microniveau lopen de metingen van vermogen meer uiteen, maar ook hier is een aantal gemeenschappelijkheden te ontwaren. Ten eerste is de consensus dat vermogen op het niveau van het huishouden gemeten zou moeten worden (Davies et al. 2009; OECD 2013; Van Bavel 2014; Vermeij 2014; Bruil 2015; Cowell et al. 2016; Knoeff et al. 2016; Kooiman en Lejour 2016). Deze meeteenheid wordt genomen omdat dit doorgaans de eenheid is die de eigen woning bewoont, waarbinnen inkomensschokken opgevangen worden en waarbinnen inkomen uit vermogen wordt verdeeld. Dit zijn redelijke overwegingen, al is de stilzwijgende aanname wel dat het vermogen ook daadwerkelijk tussen leden van het huishouden gedeeld wordt. Waar huishoudinkomens doorgaans gestandaardiseerd worden om rekenschap te geven van de schaalvoordelen van- en consumptiebehoeften binnen huishoudens, is het standaardiseren van het vermogen naar huishoudensomvang ongebruikelijk. De empirische basis waarop standaardisatie van vermogen zou kunnen gebeuren is ten eerste zwak. In tegenstelling tot inkomen dient vermogen om toekomstige consumptie te financieren en de omvang van het toekomstige huishouden is per definitie ongewis (Cowell et al. 2016). Wanneer het ten tweede gaat om de status die mensen ontleen aan vermogen is ook de theoretische rationale achter standaardisatie onduidelijk. Waarom zou een persoon met een groot vermogen in een tweepersoonshuishouden hier minder status aan ontleen dan een persoon met een even groot vermogen in een eenpersoonshuishouden? Vanuit onder andere een genderperspectief zou het relevant zijn om het vermogen per persoon in het huishouden te meten – aan wie komt het vermogen toe bij scheiding?-, maar dit is in de praktijk vaak niet mogelijk (Cowell et al. 2016).⁶

Ten tweede lijkt men het er impliciet over eens dat vermogensbestanddelen tegen de actuele marktwaarde gewaardeerd moeten worden, om zo een geldelijke tegenwaarde te verkrijgen. Dit is in de praktijk lastig bij illiquide bestanddelen, maar in dat geval adviseert de OECD om de actuele marktwaarde zo goed mogelijk te benaderen (OECD 2013). Een technische kanttekening daarbij is dat de wijze van bepaling van de marktwaarde in internationale data per land kan verschillen (OECD 2013). Dit dient in het achterhoofd te worden gehouden bij het maken van internationale vergelijkingen, terwijl dit bij een longitudinale analyse van één land minder problematisch is.

Hoewel het zeer gebruikelijk is om het vermogen op het niveau van het huishouden te meten, is hier nog een kanttekening bij te plaatsen. Van het inkomen, aangewend om huidige consumptie te financieren, kunnen we redelijkerwijs verwacht worden dat het aangewend wordt voor consumptie

⁶ Het vermogen wordt doorgaans op het niveau van het huishouden bij de belasting aangegeven, en dit is binnen Nederland de voornaamste databron.

van het huidige huishouden, wat hiermee een logisch meetniveau is. Het toekomstige huishouden dat het vermogen van het huidige huishouden aan gaat wenden ter consumptie is zoals gezegd echter ongewis. Dit betekent dat niet alleen standaardisatie problematisch is omdat we niet aan kunnen nemen dat de samenstelling van het huishouden constant blijft (Cowell et al. 2016), maar dat het ook problematisch is om aan te nemen dat het überhaupt het huidige huishoudens is dat het vermogen gaat opsouperen, in welke samenstelling dan ook. Als de eigenaar van het vermogen uit een vierpersoonshuishoudens in de toekomst vertrekt, hebben we in het heden in essentie een verkeerde vermogensmeting voor 3 personen gedaan. Bij gebrek aan redelijke aannames over de toekomst, en omdat in veel gevallen het huidige huishouden spaarbeslissingen neemt in de veronderstelling dat datzelfde huishouden dit vermogen aan gaat wenden om consumptie te financieren, is de keuze voor het huidige huishouden als meetniveau ook binnen ons uitgangspunt te verdedigen. Hierbij moet wel in acht genomen worden dat vermogen altijd de potentiële toekomstige consumptie van het huishouden weerspiegelt, in de aanname dat het huishouden in zijn huidige vorm blijft bestaan.

De waardering van het vermogen tegen de huidige marktwaarde volgt redelijkerwijs uit het uitgangspunt dat vermogen consumptie moet kunnen financieren. Consumptie zal doorgaans plaatsvinden tegen geldende marktprijzen, dus de marktwaarde van het vermogen op enig moment is de beste indicator van het aantal eenheden consumptie die op dat moment vanuit dat vermogen gefinancierd kunnen worden.

6.2 Vermogensbestanddelen waarover consensus lijkt te bestaan

Metingen van vermogen zijn doorgaans vrij sterk ingegeven door de beschikbaarheid van data. Echter, op conceptueel niveau is de consensus dat in elk geval de eigen woning en andere onroerend goed, kapitaalverzekeringen op de eigen woning (KEW-vermogen, i.e. spaar-, beleggings-, of levenhypotheek), financiële bezittingen zoals aandelen, obligaties, deposito's en contanten, vermogen in een eigen bedrijf, duurzame consumptiegoederen (e.g. een auto), waardevolle bezittingen (e.g. sierraden), leningen op onroerend goed, studieschulden, consumptieve kredieten, en ander leningen meegenomen zouden moeten worden in een meting van vermogen (OECD 2013; Caminada et al. 2014; Van Bavel 2014; Cowell et al. 2016; Kooiman en Lejour 2016).

In de praktijk blijven kapitaalverzekeringen in de eigen woning (KEW-vermogen, i.e. spaar-, beleggings-, of levenhypotheek), duurzame consumptiegoederen, waardevolle bezittingen (juwelen, antiek, etc.), contant geld en kleine schulden vaak buiten beschouwing (OECD 2013; Caminada et al. 2014; Kooiman en Lejour 2016; CBS 2018a). Dit is echter geen inhoudelijke keuze, maar het gevolg van beperkte- of niet beschikbare data. Omdat KEW-vermogen het functioneel equivalent is van aflossen op de eigen woning (zoals bij een annuïtaire of lineaire hypotheek), zou dit als vermogen meegeteld moeten worden. Het gaat immers om middelen geoormerkt als toekomstige aflossing op de eigen woning, waarmee het op termijn de consumptie vergroot. Ook vergroot de inclusie van KEW vermogen de vergelijkbaarheid tussen woningbezitters: Zonder rekenschap te geven van KEW vermogen lijkt een woningbezitter met 100.000 Euro in een KEW minder vermogend dan een eigenwoningbezitter met 100.000 Euro direct afgelost op de hypotheek, terwijl beiden hetzelfde vooruitzicht op toekomstige consumptie hebben. Gegevens over KEW-vermogen zijn zeer beperkt beschikbaar, en in de context van vermogensongelijkheid enkel gebruikt door Kooiman en Lejour (2016) die deze gegevens via De Nederlandsche Bank verkregen (Mastrogiamo en van der Molen 2015). De OECD (2013) stelt

expliciet dat duurzame consumptiegoederen onderdeel zijn van het vermogen omdat zij een niet te verwaarlozen, zij het met de tijd afnemende-, waarde vertegenwoordigen in het economisch verkeer. Wanneer zij verkocht worden genereren zij middelen die gebruikt kunnen worden om inkomensschokken op te vangen en de consumptie te vergroten. Eenzelfde redenering geldt voor juwelen, antiek en contant geld, met als voornaamste onderscheid dat deze vaak een constante of toenemende waarde vertegenwoordigen (dit geldt niet voor contact geld, dat doorgaans waarde verliest door inflatie). Van de genoemde bestanddelen is echter de auto het enige bestanddeel dat in Nederland integraal geregistreerd wordt. Kleine schulden zouden meegenomen moeten worden om exact dezelfde reden dat grote schulden meegenomen moeten worden, namelijk dat zij een beslag leggen op een deel van het inkomen van het huishouden, potentieel ten laste komen van het vermogen en in elk geval de toekomstige consumptie drukken. Ook kleine schulden worden echter nauwelijks geregistreerd. In sectie 8 gaan we dieper in op de beschikbaarheid van data m.b.t. vermogensbestanddelen.

Omdat al de genoemde bestanddelen bezittingen of schulden betreffen die op een bepaald tijdstip reeds zijn opgebouwd en die potentieel ingezet kunnen worden om gedurende de rest van het leven consumptie te financieren, sluiten wij ons aan bij de consensus dat zij onderdeel van het vermogen zouden moeten zijn.

6.3 Pensioenvermogen

Een belangrijk deel van het debat omtrent vermogensongelijkheid betreft het al dan niet behandelen van opgebouwde pensioenaanspraken als vermogen, en het al dan niet opnemen van pensioenen in een meting van vermogensongelijkheid. Dit debat is niet triviaal. Het belang van het pensioen ten opzichte van andere vermogensbestanddelen is groot. 57% van het vermogen van gepensioneerden in Duitsland ligt besloten in opgebouwde publieke en private pensioenen (Cowell et al. 2016), en figuur 2.14 op pagina 47 van Van der Torre (2017) impliceert dat in 2016 de bezittingen van een gemiddeld Nederlands huishouden voor 38% uit pensioenvermogen bestonden, en dat dit gold voor 49% van het netto vermogen. Mede door zijn omvang heeft het pensioenvermogen een groot effect op de vermogensongelijkheid. Kooiman en Lejour (2016) vonden dat de Gini coëfficiënt van de vermogensongelijkheid met de inclusie van het pensioenvermogen in 2013 afnam van 0.75 naar 0.58, terwijl Caminada et al. (2014) vonden dat dat de Gini in 2012 met inclusie van pensioenvermogen afnam van 0.80 naar 0.68. Voor een brede selectie landen vonden Cowell et al. (2016) resultaten van een vergelijkbare orde van grootte.

De OECD stelt dat het privaat en publiek pensioen -dit betreft niet de op omslagbasis gefinancierde sociale- of volksverzekeringen in het kader van de oude dag- als vermogensbestanddeel moet worden aangemerkt, maar lijkt daarmee wel in te gaan tegen haar eigen definitie van vermogen als '*ownership of economic capital* (OECD 2013, p. 26).' Bij pensioen gaat het in Nederland op individueel niveau immers om een aanspraak op een collectief vermogen, die niet overdraagbaar, opeisbaar of overerfbaar is. Er is juridisch gezien dus geen sprake van *ownership*. Door de veelheid aan verschillende pensioenregelingen en de uiteenlopende benamingen daarvan, is het soms onduidelijk welke pensioenregelingen de OECD wel als vermogen ziet en welke niet. Echter, in de *guidelines for micro statistics on household wealth* (2013) stelt de OECD dat *occupational pensions* onderdeel zijn van het vermogen en in *pensions at a glance; Netherlands* (2017) stelt de OECD dat de Nederlandse

tweede pijler aan die classificatie voldoet. Aan de andere kant neemt de OECD het pensioenvermogen van Nederlanders niet mee in haar recente internationale studie naar vermogensongelijkheid, maar dit lijkt hoofdzakelijk vanwege de gefragmenteerde data (Balestra en Tonkin 2018). De OECD vindt publiek en privaat pensioenvermogen in beginsel weldegelijk vermogen. De OECD (2013) geeft aan dat sociale verzekeringen in het kader van de oudedagvoorziening (de Algemene Ouderdomswet, AOW, in Nederland) vanuit een conceptueel oogpunt aangemerkt zouden moeten worden als vermogen, maar geeft aan dat dergelijke vermogens moeilijk zijn te meten en te waarderen, en niet passen in het raamwerk van de SNA (2008). Een aanvullende overweging is dat dergelijke oudedagvoorzieningen meer nog dan pensioenvermogens in de tweede en derde pijler bloot staan aan politieke risico's, en daarmee nog minder gekenmerkt worden door *ownership*.

Het feit dat Nederlanders niet formeel eigenaar zijn van hun opgebouwde pensioen is de reden dat bijvoorbeeld Van Bavel, het SCP en het CBS het pensioenvermogen tot op heden buiten hun micro-analyses en definities hebben gehouden (Soede et al. 2014b; Van Bavel 2014; Vermeij 2014; CBS 2018a). Ook om deze reden ziet Piketty (2013) het pensioenvermogen wel als onderdeel van het 'nationaal vermogen', maar niet als onderdeel van het vermogen van private individuen; het pensioenvermogen is verhandelbaar, maar niet door individuen zelf (Piketty laat het pensioenvermogen empirisch buiten beschouwing). Het SCP hanteert impliciet dezelfde redenering als Piketty, want ook zij neemt het pensioenvermogen wel mee in haar macro-analyses, maar niet in haar microanalyses (Soede et al. 2014b; Van der Torre 2017). Salverda et al. (2013) en Salverda (2015) laten op microniveau eveneens het pensioenvermogen buiten beschouwing, maar zijn niet expliciet over de motivatie daarbij. Afgaande op Van Bavel en Salverda (2014), is de redenering hierachter hetzelfde als die van Van Bavel (2014), i.e. pensioen is niet overerfbaar, verkoopbaar en opeisbaar en is daarom geen vermogen.

Caminada et al. (2014) en Kooiman en Lejour (2016) noemen het gebrek aan overdraagbaarheid, opeisbaarheid en overerfbaarheid van het pensioenvermogen, maar kiezen ervoor het pensioen wel mee te nemen. Dit omdat het pensioen, net als andere vermogensbestanddelen, uitgestelde consumptie weerspiegelt (Caminada et al. 2014), en huishoudens zonder dit pensioenvermogen naar verwachting meer vermogen zelf zouden opbouwen (Kooiman en Lejour 2016). Kooiman en Lejour (2016) zetten in feite een sociaalwetenschappelijk argument –de gedragsreacties die pensioenopbouw oproept- tegenover een juridisch argument –de juridische status van het pensioenvermogen. Wanneer we geïnteresseerd zijn in de sociale gevolgen van zaken als vermogensdeprivatie en vermogensongelijkheid, ligt het in de rede om het sociaalwetenschappelijk argument meer gewicht te geven. Empirisch wordt de veronderstelling dat er verdringing plaatsvindt tussen pensioenopbouw en de opbouw van vermogen in andere bestanddelen ook gesteund: de meest recente schattingen geven aan dat men gemiddeld genomen voor elke Euro opgebouwd pensioen 17-31 Eurocent minder vrij vermogen opbouwt (Alessie et al. 2013).⁷ Als we de lijn van Kooiman en Lejour (2016) volgen ontkomen we er echter niet aan om de AOW eveneens als vermogen te bestempelen; een stap die de genoemde auteurs niet zetten. Het feit dat publieke en private pensioenen via kapitaaldekking gefinancierd zijn en de AOW via omslag zal voor de verdringingseffecten van deze besparingen vermoedelijk immers niet uitmaken.

⁷ Dit kan bijvoorbeeld een gevolg zijn van het feit dat in Nederland pensioenpremies *de facto* voor een deel door de werkgever worden betaald, en fiscaal vrijgesteld zijn. Pensioensparen is dus aanzienlijk goedkoper dan het opbouwen van vrij vermogen.

Ook Bruil (2015) ziet het pensioen als essentieel onderdeel van het vermogen, met het ook door Caminada et al. (2014) genoemde argument dat internationale vergelijkingen zonder deze inclusie mank gaan. Hoewel Bruil (2015) het niet expliciet maakt, is dit argument een toepassing van het argument van Kooiman en Lejour (2016). Immers, het feit dat mensen zonder pensioenvermogen zelf zouden sparen maakt dat het vermogen in Nederland lager lijkt te liggen dan in een land zonder een dekkend uitgebreid pensioenstelsel, wanneer we de Nederlandse pensioenen niet meenemen in onze vergelijking (*ceteris paribus* in de orde van grootte van 17%-31% lager, o.b.v. Alessie et al. 2013). Overigens stelt de OECD dat zij het pensioen juist omwille van de internationale vergelijkbaarheid niet meeneemt in haar analyse. Dit heeft echter een methodologische achtergrond: de data over pensioenen is internationaal van wisselende kwaliteit (Balestra en Tonkin 2018). Een overweging die naar ons weten nergens terugkomt maar die in de toekomst hoogstens relevanter zal worden is dat de exclusie van het pensioenvermogen van werknemers de vergelijkbaarheid met zelfstandigen bemoeilijkt. Zelfstandigen bouwen meer dan werknemers vermogen t.b.v. de oude dag op in de eigen onderneming, en beleggings- en spaarproducten die wél in de gangbare metingen van vermogen terugkomen (CBS 2018c).

De juridische status van het pensioenvermogen heeft reële gevolgen voor de functie die het kan vervullen. Van Bavel (2014) stelt terecht dat, doordat het niet opeisbaar is, pensioenvermogen niet gebruikt kan worden om andere inkomensschokken op te vangen dan de schok ten gevolge van het uittreden. Het Nederlandse pensioenvermogen kan dus geen verlichting bieden van vermogensdeprivatie, omdat het niet kan dienen om onverwachte tegenvallers op te vangen (Balestra en Tonkin 2018). En doordat het niet overerfbaar is, speelt het pensioenvermogen een fundamenteel andere rol dan andere vermogenstitels in de reproductie van sociale ongelijkheid over generaties heen.

Pensioen dient om toekomstige consumptie te financieren, en verdringt het opbouwen van vermogen in andere bestanddelen. Dit leidt ertoe dat het buiten beschouwing laten van opgebouwd pensioen een onvolledig beeld geeft van de middelen die huishoudens tot hun beschikking hebben voor consumptie in de toekomst, en opgebouwd pensioen zou dan ook als vermogensbestanddeel gezien moeten worden. Hieruit volgt dat dit ook geldt voor aanspraken op een uitkering in het kader van de Algemene Ouderdomswet. Hoewel dit bestanddeel juridisch en economisch gezien nog verder dan kapitaalgedekt pensioen verwijderd lijkt van kapitaal waarover men eigendom kan claimen, worden er weldegelijk rechten opgebouwd die in vrijwel alle gangbare scenario's in de toekomst verzilverd kunnen worden. Het aanmerken van de AOW als vermogensbestanddeel roept wel de vraag op hoe we dit bestanddeel waarderen. Waar de waarde van kapitaalgedekte private en publieke pensioenen berekend zou kunnen worden door het vermogen van een pensioenfonds naar rato van de ingelegde premies om te slaan naar de deelnemers in het fonds, is dit bij de AOW niet mogelijk. Cowel et al. (2016) lossen dit op door uit te gaan van de inkomensstroom die het pensioen verwacht wordt te verzorgen, en deze te bezien als vanuit een vermogen ingekochte annuïteit. Hiermee kunnen we op basis van het opbouwschema van de AOW, de pensioenleeftijd, sterftekansen en een aangenomen discontovoet voor elk persoon in Nederland een AOW-vermogen benaderen.

6.4 Verzekeringen

Het aanmerken van opgebouwde AOW rechten als vermogen opent de deur naar de terechte vraag wat dit betekent voor andere verzekeringen in de sociale zekerheid en op de vrije markt. Moeten deze ook allemaal als vermogen gezien worden? Een eerste type verzekering is het soort waarbij rechten worden opgebouwd die voort blijven bestaan wanneer men stopt met het betalen van premies, en die afgebouwd worden wanneer men een uitkering claimt. De AOW is het meest evidente voorbeeld. Zelfs wanneer premiebetalingen stopgezet worden vanwege verhuizing naar het buitenland blijven (deels) opgebouwde AOW-rechten geldig. Aan de andere kant bouwen AOW-rechten niet af wanneer men de uitkering claimt, wat volgt uit de functie van de AOW als inkomen tot overlijden en het feit dat op individueel niveau het moment van overlijden onbekend is. Wanneer men stopt met het betalen van premies in het kader van de Werkloosheidswet (WW), of de Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA), blijft het recht om een uitkering in het kader van die wetten te claimen vaak eveneens van kracht. Zelfstandigen die beginnen vanuit een WW uitkering (en dus stoppen met het betalen van premies) kunnen bijvoorbeeld hun uitkering hervatten wanneer het eigen bedrijf niet van de grond komt. En omgekeerd heeft het verzilveren van rechten invloed op de waarde van toekomstige claims: wanneer iemand tweemaal in korte tijd werkloos wordt, zal hij vaak in tweede instantie minder rechten hebben ten gevolge van de eerste periode van werkloosheid.

Een ander type verzekering zijn die verzekeringen waarbij het recht op een uitkering vervalt wanneer men stopt met premie betalen, maar die niet afbouwen wanneer men de uitkering claimt. Commerciële schadeverzekeringen, zoals inboedel- en opstalverzekeringen, en wettelijke aansprakelijkheidsverzekeringen vallen in deze categorie. Bij deze verzekeringen worden geen rechten opgebouwd: wanneer een persoon geen premies voor zijn inboedel- en opstalverzekeringen meer betaalt, zal hij in het geval van brand geen uitkering voor geleden schade ontvangen. Maar wanneer iemand in één jaar tijd tweemaal zijn huis in vlammen op ziet gaan, zal hij beide keren een volledige vergoeding ontvangen.

Het ligt besloten in ons uitgangspunt van vermogen als 'alle bezittingen en schulden die op een bepaald tijdstip reeds zijn opgebouwd en die gedurende de rest van het leven afgebouwd kunnen worden om consumptie te financieren' om verzekeringen die gepaard gaan met de opbouw van rechten te beschouwen als vermogen. Zij worden immers opgebouwd en kunnen weer afgebouwd worden om consumptie te financieren. Daarnaast kunnen de opgebouwde rechten op basis van de inkomensstroom waar zijn recht op geven gewaardeerd worden. Het ligt ook in de definitie van vermogen besloten dat verzekeringen die niet gepaard gaan met de op- en afbouw van rechten op een inkomensstroom wat ons betreft geen vermogen zijn.

6.5 Ander doel, andere bestanddelen

We opteren voor één definitie van vermogen en één verzameling bestanddelen die bij elkaar opgeteld het totale vermogen van het huishouden vormen (zie tabel 1). In een hypothetische algemene monitor van de vermogensongelijkheid in Nederland zouden wij als SCP primair de verdeling van dit vermogen beschrijven.

Wel tekenen we hierbij aan dat niet alle vermogensbestanddelen voor alle meer specifieke onderzoeksvragen relevant zijn, ongeacht hun omvang en invloed op het vermogen van huishoudens

en de verdeling daarvan. Wanneer een onderzoeksvraag specifiek de functie van vermogen als buffer tegen financiële tegenvallers behandelt, moet men er rekenschap van geven dat deze functie sterk is verweven met de liquiditeit en opeisbaarheid van de vermogensbestanddelen. Van Bavel (2014) stelt terecht dat pensioenvermogen niet gebruikt kan worden om plotselinge inkomensschokken op te vangen, omdat het niet opeisbaar is. Pensioen is weliswaar een belangrijk vermogensbestanddeel voor veel huishoudens, maar moet in een analyse van de financiële weerbaarheid van huishoudens buiten beschouwing blijven. Hetzelfde geldt echter voor de eigen woning, die Van Bavel (2014) wel meeneemt in zijn analyse, en voor meer exotische vermogenstitels zoals niet publiek verhandelbare leningen aan bedrijven, en kapitaalinvesteringen in *start-ups*. Sociale verzekeringen waarbij rechten zijn opgebouwd zouden in een analyse van de financiële weerbaarheid van huishoudens wel weer een plaats moeten hebben, afhankelijk van de aard van de inkomensschok waar we in geïnteresseerd zijn. De WW zouden we betrekken bij een analyse van de financiële weerbaarheid van huishoudens tegen baanverlies, en de WIA in het geval van arbeidsongeschiktheid. Wanneer het gaat om financiële weerbaarheid tegen materiële tegenvallers -brand, autoschade, etc.-, ligt het in de rede om commerciële schadeverzekeringen mee te nemen, maar dan als verzekering en niet als vermogensbestanddeel. Het pensioen, de AOW en de eigen woning zijn uitermate belangrijke vermogensbestanddelen om mee te nemen in een meting van vermogen wanneer men geïnteresseerd is in de mate waarin huishoudens op hun oude dag voorbereid zijn.

Wanneer de segmenterende effecten en sociale reproductie van vermogen onderzocht worden, is het belangrijk om die bestanddelen mee te nemen die vanuit een theoretische verwachting effect hebben op dergelijke processen. Pensioenvermogen en opgebouwde rechten in de sociale zekerheid zijn in dit geval mogelijk geen factor van belang, omdat zij niet overerfbaar zijn, en moeilijk in te zetten zijn om invloed te kopen, doordat ze niet opeisbaar zijn. Aan de andere kant zorgt het hebben van pensioenvermogen ervoor dat er uit de overige inkomsten vrij vermogen opgebouwd kan worden dat tijdens het pensioen niet afgebouwd hoeft te worden, en dus wel nagelaten kan worden of ingezet kan worden om invloed te vergaren. De claim dat pensioenvermogen geen invloed heeft op de nagelaten vermogens rust in feite op de aanname dat het opbouwen van pensioenvermogen andere spaarvormen voor 100% verdringt. Dit lijkt echter niet het geval (Alessie et al. 2013), dus er is ook een kans te breken voor het meenemen van pensioenvermogens wanneer we kijken naar nalatenschappen.

Bij een analyse van de positionele effecten van vermogensverschillen, t.g.v. de neiging van mensen om hun status af te meten aan die van anderen, kan vermogen dat geen effect heeft op de huidige consumptie en niet zichtbaar is buiten beschouwing blijven. Het pensioenvermogen lijkt in dezen wederom een factor van minder belang (al hangt dit wederom af van de omvang van de verdringen van andere spaarvormen door pensioen), maar de eigen woning, duurzame consumptiegoederen (e.g. de auto) en waardevolle bezittingen zijn dat mogelijk des te meer.

6.6 Samenvatting: vermogensbestanddelen

In lijn met gangbare definities van vermogen nemen we als uitgangspunt dat *‘vermogen betrekking heeft op de netto contante waarde van alle bezittingen en schulden die op een bepaald tijdstip reeds zijn opgebouwd en die gedurende de rest van het leven afgebouwd kunnen worden om consumptie te financieren*. We sluiten hiermee aan bij de waardering van het vermogen door middel van de huidige marktwaarde, of de best mogelijke benadering daarvan. Hoewel er een aantal kanttekeningen bij te

plaatsen is, sluiten we ons ook aan bij de consensus dat het vermogen op het niveau van het huishouden gemeten dient te worden.

Op basis van ons uitgangspunt voor de definitie van vermogen volgen we grotendeels de OECD (2013) m.b.t. de vermogensbestanddelen die wij opnemen. De grote discrepantie zit hoofdzakelijk in het feit dat wij alle opgebouwde rechten in de sociale zekerheid mee zouden nemen, terwijl de OECD zich tot de sociale verzekering voor de oude dag zou beperken. Tabel 1 geeft een overzicht van alle vermogensbestanddelen die wat ons betreft onderdeel zijn van het vermogen van een huishouden. Kort gezegd sluiten we ons aan bij de gangbare metingen, maar breiden wij die uit met de inclusie van pensioen en opgebouwde rechten in de sociale zekerheid.

Tabel 1: vermogensbestanddelen

Niet financiële bezittingen

- Vastgoed (eigen woning, ander vastgoed)
- Duurzame consumptiegoederen (voertuigen, etc.)
- Waardevolle bezittingen (juwelen, antiek, kunst, etc.)
- Netto vermogen in eigen bedrijf
- Intellectueel eigendom

Financiële bezittingen

- Contanten
- Bankrekeningen
- Obligaties en andere uitstaande leningen
- Aandelen en andere deelnemingen
- Beleggingsfondsen en beleggingsrekeningen
- Kapitaalverzekeringen voor de eigen woning (spaar- en beleggingshypotheek)
- Levensverzekeringen
- Pensioenfondsen (publiek en privaat)

Rechten in de sociale zekerheid

- Sociale verzekeringen voor de oude dag (in NL: AOW)
- Sociale verzekering werkloosheid (in NL: WW)
- Sociale verzekering arbeidsongeschiktheid (in NL: WIA)

Schulden

- Hypotheken eigen woning
- Andere leningen t.v.b. investeringen (inclusief ander vastgoed)
- Consumptieve kredieten ('rood staan', etc.)
- Leningen op duurzame goederen (afbetalingsregelingen, etc.)
- Studieschuld

7. Hoe meten we vermogensongelijkheid?

7.1 Criteria voor een goede ongelijkheidsmaatstaf

Meerdere auteurs formuleren criteria waar ongelijkheidsmaatstaven aan zouden moeten voldoen. Zij baseren hun criteria allen in essentie op de criteria van Dalton (1920) en in grote lijnen zijn zij het met elkaar eens (Pommer et al. 2003; Wereldbank 2005; Cowell 2009). Ten eerste moet een

ongelijkheidsmaat ongevoelig zijn voor de schaal waarop het vermogen gemeten wordt, i.e. als we besluiten het vermogen in Eurocenten te meten in plaats van Euro's, moet de ongelijkheid gelijk blijven (*schaalinvariantie*). Ten tweede moet de maatstaf gelijk blijven wanneer de populatie verandert, maar de verdeling van vermogens hetzelfde blijft (*populatie invariantie*). Wanneer we twee even grote populaties met dezelfde vermogensverdeling samenvoegen, is de resulterende ongelijkheid identiek aan die in de twee populaties voordat zij samengevoegd werden.⁸ Ten derde moet een vermogensoverdracht van een huishouden met een groot vermogen naar een huishouden met een kleiner vermogen leiden tot minder ongelijkheid (*progressiviteit*). Dit criterium wordt door meerdere auteurs op deze algemene wijze geformuleerd (Pommer et al. 2003; Wereldbank 2005), maar geldt alleen zolang de genoemde overdracht het arme huishouden niet rijker maakt dan het rijke huishouden was, en het rijke huishouden niet armer maakt dan het arme huishouden was (Cowell 2009).⁹ Een specifieke manifestatie doet zich voor wanneer de huishoudens precies van positie wisselen: in dat geval moet de ongelijkheid gelijk blijven (*symmetrie*). Hoewel ze verschillen in het belang dat ze eraan toekennen noemen de auteurs ten zesde nog dat een ongelijkheidsmaat bij voorkeur te ontleden valt voor verschillende groepen. Idealiter is de totale ongelijkheid gegeven door de som van de ongelijkheid binnen twee groepen huishoudens en de ongelijkheid tussen deze groepen huishoudens (*additieve ontbindbaarheid*). Tot slot formuleren Pommer et al. (2003) nog de voorkeur dat een ongelijkheidsmaat om kan gaan met negatieve waarden en dat hij een vast gebied bestrijkt, e.g. tussen 0 en 1, zodat waarden goed te interpreteren en vergelijkbaar zijn.

Alle ongelijkheidsmaten die we hieronder bespreken, de Gini coëfficiënt, de Theil Index, de gemiddelde logdeviatie en de Atkinson index, voldoen aan de eerste vijf criteria. Slechts op het gebied van additieve ontbindbaarheid, de omgang met negatieve waarden en de begrenzing van de schaal verschillen zij. Deze punten zullen waar relevant besproken worden.

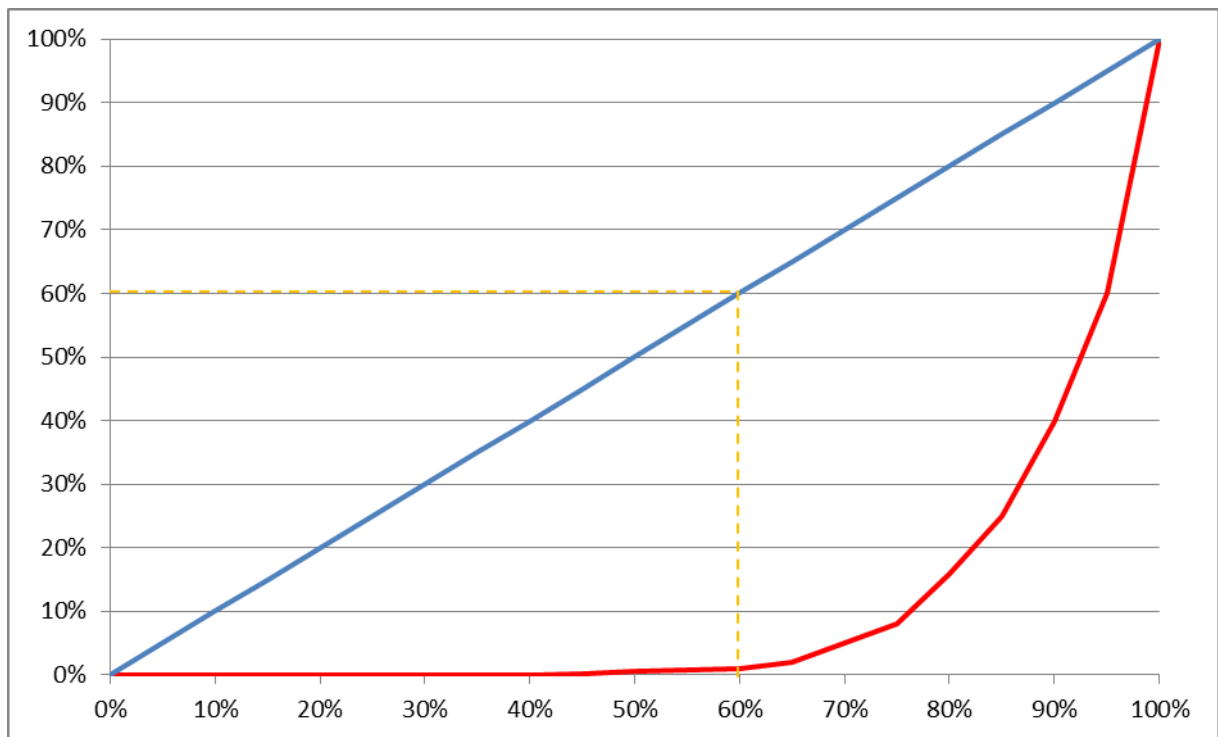
7.2 De Gini coëfficiënt

De meest gebruikte methode om ongelijkheid te meten is door middel van de Gini coëfficiënt (Gini 1912). Zo ook bij vermogensongelijkheid: hoewel voor andere tijdvakken vonden Caminada et al. (2014) en Van Bavel (2014) een Gini van 0.80 voor de vermogensongelijkheid, en vonden Kooiman en Lejour (2016) een Gini van 0.75 (gerapporteerde Gini's allemaal zonder pensioenen). De Gini kan toegelicht worden aan de hand van de Lorenzcurve in figuur 1. De Lorenzcurve geeft het cumulatieve vermogensaandeel (y-as) van een percentage van alle huishoudens (x-as). Zo heeft de onderste 60% van de huishoudens in de figuur 1, 0% van het totale vermogen (snijpunt oranje lijn met rode lijn). Uiteraard heeft 0% van de huishoudens 0% van het vermogen en heeft 100% van de huishoudens 100% van het vermogen. De diagonaal geeft een situatie van volledige gelijkheid weer (iedereen heeft dan evenveel vermogen): 50% van de huishoudens heeft in deze situatie 50% van het totale vermogen (snijpunt oranje lijn met blauwe lijn), 10% heeft 10%, 80% heeft 80%, etc..

⁸ Cowell (2009) problematiseert dit criterium door zich af te vragen of een populatie van twee personen, één persoon met geen inkomen en één persoon met een heel groot inkomen, even ongelijk is als een populatie met twee personen zonder inkomen en twee personen met een heel groot inkomen.

⁹ In de praktijk van herverdeling in een samenleving zou dit een zeldzaamheid moeten zijn, omdat het sterke onwenselijke prikkels zou creëren.

Figuur 1: Gestileerde fictieve Lorenzcurve met cumulatief aandeel huishoudens op de x-as en cumulatief vermogensaandeel op de y-as.

De Gini is gedefinieerd als twee maal de oppervlakte tussen de diagonaal en de verdeling waarvan men de Gini wil weten: de Gini van de in figuur 1 weergegeven verdeling is tweemaal de oppervlakte tussen de diagonaal en de rode lijn. Een Gini van 0 betekent dat alle huishoudens in een samenleving evenveel vermogen hebben. In dat geval ligt de verdeling waar men in geïnteresseerd is immers op de diagonaal, waardoor de Gini twee maal 0 bedraagt. Ervan uitgaand dat er geen negatieve vermogens zijn (wat in de praktijk niet zo is, maar daar komen we zo op terug), betekent een Gini van 1 dat 1 huishouden al het vermogen heeft. In dat geval ligt de Lorenzcurve op de x-as en schiet hij bij 100% van de huishoudens omhoog naar 100% van het vermogen, en bedraagt de Gini 1.¹⁰ Een generalisatie van deze berekeningsmethode wordt gegeven door:

$$G_1 = 1 - \sum_{k=1}^n (X_k - X_{k-1})(Y_k + Y_{k-1})$$

Hierin is n het aantal huishoudens, X_k De cumulatieve proportie van huishoudens waarvan huishouden k het huishouden met het grootste vermogen is, en Y_k het vermogensaandeel van dat huishouden.

De Gini coëfficiënt is vooral gevoelig voor verschillen in het midden van de vermogensverdeling, en geeft minder informatie over vermogensongelijkheid in de top en bodem van de verdeling. Ook kan de Gini coëfficiënt niet ontbonden worden om zo een beter beeld te krijgen van de ongelijkheid tussen en binnen subgroepen van de samenleving. Specifieker is de Gini dus niet *additief ontbindbaar*. We kunnen een Gini voor het vermogen van, bijvoorbeeld, meerpersoonshuishoudens berekenen en één

¹⁰ De Gini wordt in dit geval berekend als $2 \cdot 0,5 \cdot 1 \cdot 1 \cdot 1 \cdot 1$ voor de oppervlakte van het vierkant met zijden 100% en 100%. Dit maal 0,5 omdat we helft van deze oppervlakte willen hebben (het gaat immers om een driehoek met korte zijden 100% en de diagonaal als lange zijde). En tot maal 2 omdat de Gini als zodanig gedefinieerd is; als we dit niet zouden doen zou de Gini even informatief zijn, maar tussen 0 en 0,5 liggen i.p.v. tussen 0 en 1.

voor eenpersoonshuishoudens, maar deze Gini's tellen niet op tot de Gini voor de maatschappij als geheel (Wereldbank 2005).

Een goed interpreteerbare Gini coëfficiënt kan moeilijk met negatieve waarden omgaan, *in casu*, met schulden. In die situatie kan men ervoor kiezen schulden buiten beschouwing te laten, of toe te staan dat de Gini een waarde groter dan 1 kan aannemen en dus zijn begrenzing interpreteerbaarheid aan de bovenkant verliest (Rafinetti et al. 2015; Kooiman en Lejour 2016). Merk op dat de vergelijkbaarheid bij gelijke rekenmethode niet lijdt onder het meenemen van negatieve waarden: een hogere Gini dan vorig jaar staat ook met negatieve waarden voor een toename in de ongelijkheid, evenals dat een hogere Gini in Nederland dan Frankrijk voor een grotere ongelijkheid staat.

7.2 Maten voor de bovenkant van de vermogensverdeling

Een indicator die gevoeliger is dan de Gini voor wat er in de top van de verdeling gebeurt, is de Theil coëfficiënt (Theil 1967; Vrooman en Wildeboer Schut 2015; Wildeboer Schut en Ras 2017b). Een voordeel van de Theil is dat hij ontbindbaar is, in tegenstelling tot de Gini. Hierdoor kan de Theil ons iets leren over, bijvoorbeeld, de relatieve bijdrage die de vermogensongelijkheid tussen meer- en eenpersoonshuishoudens, tussen eenpersoonshuishoudens onderling, en tussen meerpersoonshuishoudens onderling, hebben aan de totale vermogensongelijkheid (Vrooman en Wildeboer Schut 2015). Deze coëfficiënt kan in beginsel een waarde aannemen van 0 tot oneindig, wat de interpretatie niet ten goede komt. Aan de andere kant geldt net als bij de Gini dat de vergelijkbaarheid hier niet onder lijdt. De Theilindex is gegeven door:

$$T_T = 1/N \sum_{i=1}^N \frac{x_i}{\mu} \ln\left(\frac{x_i}{\mu}\right)$$

Hierin is N het aantal huishoudens in de populatie, x_i het vermogen van huishouden i , en μ het gemiddelde vermogen in de populatie.

Wanneer men geïnteresseerd is in de top van de inkomensverdeling kan het ook voor de hand liggen om de vermogensongelijkheid uit te drukken als het aandeel van het vermogen dat het bovenste deel van de verdeling bezit. Het meest bekende voorbeeld is dat van de bovenste 1% (zij bezaten in 2012 in Nederland 25% van het vermogen zonder pensioenen, 17% met pensioenen), maar ook de bovenste 10% (61% en 50%) is een gebruikelijke maatstaf (Caminada et al. 2014). De OECD vond voor Nederland vergelijkbare waarden voor de bovenste 1% (27.8% van het vermogen zonder pensioenen) en 10% (68,3%), en voegde daar de bovenste 5% aan toe (52,5%) (Balestra en Tonkin 2018). Net als de Gini heeft ook deze methode moeite met negatieve vermogens. Immers, tellen we negatieve vermogens op bij het totale vermogen -waardoor het totale netto vermogen 0 kan zijn en waardoor de bovenste 1% meer dan 100% van het netto vermogen kan hebben-, of laten we ze buiten beschouwing? Van Bavel (2014) neemt de negatieve vermogens als negatief percentage van het totale netto vermogen (zie figuur 4.2 op pg 83 van Van Bavel, 2014). Zowel Caminada et al. (2014) als Kooiman en Lejour (2016) geven in hun analyses niet aan hoe ze met dit probleem omgaan, maar hun gebruik van negatieve vermogens in het berekenen van de Gini doet vermoeden dat zij dezelfde aanpak hanteren als Van Bavel (2014). Dit zijn te verantwoorden keuzes, maar er moet wel rekenschap gegeven worden van het feit dat deze keuze de positieve vermogensaandelen opblaast. Op basis van deze berekeningswijze

moet men voorzichtig zijn met uitspraken van de vorm ‘de hoogste x% vermogens heeft x% van het totale netto vermogen’ (Van Bavel betracht ook terecht enige voorzichtigheid bij dergelijke uitspraken op basis van zijn figuur 4.2).

7.3 Maten voor de onderkant van de vermogensverdeling

Ongelijkheid aan de onderkant van de inkomensverdeling kan gemeten worden aan de hand van de gemiddelde logdeviatie. Deze ongelijkheidsmaat is meer dan de Gini en de Theil gevoelig voor verschillen aan de onderkant van de inkomensverdeling. Net als de Theil is de logdeviatie ontbindbaar, neemt hij bij volledige gelijkheid de waarde 0 aan en is hij aan de bovenkant onbegrensd (Vrooman en Wildeboer Schut 2015). De voors en tegens met betrekking tot de interpretatie van de Theil gelden dus ook voor de logdeviatie. De gemiddelde logdeviatie wordt ook wel Theil’s L genoemd, en wordt gegeven door:

$$T_L = 1/N \sum_{i=1}^N \ln\left(\frac{\mu}{x_i}\right)$$

Hierin is N het aantal huishoudens in de populatie, x_i het vermogen van huishouden i, en μ het gemiddelde vermogen in de populatie.

Caminada et al. (2014) bezien de onderkant van de vermogensverdeling door te kijken naar welk percentage aan de onderkant een cumulatief netto vermogen van 0 heeft (de onderste 60% zonder pensioen en de onderste 35% met pensioen). Hoewel deze maat verhult of alle individuele huishoudens in deze groep een netto vermogen van 0 hebben, of dat de onderste helft van de genoemde 60% of 35% grote negatieve vermogens hebben en de bovenste helft grote positieve vermogens, biedt hij wel een goed startpunt voor een studie naar vermogensdeprivatie.

7.4 De Atkinson inequality index

Bij de keuze voor de Gini, de Theil-index, of de gemiddelde logdeviatie wordt er impliciet een zwaarder gewicht gehangen aan respectievelijk het midden van de vermogensverdeling, de bovenkant, of de onderkant. De *Atkinson inequality index* (All) heeft grotendeels dezelfde eigenschappen als de Gini coëfficiënt (m.n. niet additief ontbindbaar), maar heeft als aantrekkelijke aanvullende eigenschap dat hij de keuze voor deze nadruk expliciet maakt (Atkinson 1970; Pommer et al. 2003). De All is te interpreteren als ‘het sociale nut (of welvaart) dat gewonnen wordt door volledige herverdeling van vermogen, tot dat iedereen hetzelfde vermogen heeft’ en wordt gegeven door:

$$All_{\epsilon}(y_1, \dots, y_N) = \begin{cases} 1 - \frac{1}{\mu} \left(\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N y_i^{1-\epsilon} \right)^{\frac{1}{1-\epsilon}} & \text{voor } \epsilon \neq 1 \\ 1 - \frac{1}{\mu} \left(\prod_{i=1}^N y_i \right)^{\frac{1}{N}} & \text{voor } \epsilon = 1 \end{cases}$$

Hierin is y_i het vermogen van huishouden i, N het aantal huishoudens, en μ het gemiddelde vermogen. De waarde van de All is afhankelijk van een parameter voor ‘ongelijkheidsaversie (ϵ)’. Een hogere ϵ

impliceert dat men meer gewicht hangt aan de onderkant van de verdeling, i.e. een overdracht van de top naar de onderkant zal veel sociaal nut (welvaart) opleveren en de All sterk doen dalen. Wanneer de waarde naar 0 tendeert hangt men meer gewicht aan de bovenkant,. In het geval van $\epsilon = 0$ is men indifferent ten aanzien van ongelijkheid, en zijn de All en het sociale nut van een overdracht van hoog naar laag 0 (Pommer et al. 2003).

7.5 Grafische weergaven

Een laatste manier om informatie over de verdeling van vermogens inzichtelijk te maken is het grafisch weergeven van de verdeling. Dit kan door middel van een Lorenzcurve, i.e. een cumulatieve frequentieverdeling, (Caminada et al. 2014), of een staaf- of lijndiagram van het vermogen(saandeel) van decielen of percentielen van de vermogensverdeling (Caminada et al. 2014; Van Bavel 2014). Een inzichtelijke manier om grafisch veranderingen in een percentielverdeling (in dit geval van inkomen) weer te geven wordt gehanteerd door Vrooman en Wildeboer Schut (2015), die de uitgangsverdeling als staafdiagram geven en de huidige verdeling als lijndiagram in hetzelfde figuur. Een specifieke variant van het staafdiagram die gebruikt kan worden om een verdeling grafisch weer te geven is door middel van een 'parade van Pen', of een reguliere frequentieverdeling, waarbij huishoudens een balkje ter hoogte van hun vermogen toebedeeld krijgen (zie bijvoorbeeld Pommer et al. 2003). Startend met de laagste vermogens tot aan de hoogste vermogens zal er een grote verzameling kleine balkjes langskomen -circa 60% van alle huishoudens, zonder pensioen (Van Bavel 2014)-, waarna de balkjes in omvang zullen groeien. Het voordeel van dergelijke grafische methoden is dat zij een gedetailleerd inzicht geven in de verdeling van vermogens, maar het nadeel is dat het lastig is om in één oogopslag te zien of de ongelijkheid stijgt of daalt.

7.6 Een 'dashboard' benadering

Wanneer de vermogensongelijkheid in Nederland gezien wordt over de tijd, of in verhouding tot die van andere landen, is het aan te raden een indicatie te gebruiken die inzicht geeft in verschillende delen van de vermogensverdeling. Als een dergelijk inzicht kort en bondig moet zijn en zo min mogelijk vatbaar voor interpretatie, dan ligt het in de rede om hier een numerieke indicator te gebruiken. Er moet dan wel rekenschap gegeven worden van het gegeven dat alle indicatoren hun gevoeligheden hebben: de Gini is gevoelig voor het midden van de verdeling, de Theil voor de top en de logdeviatie voor de onderkant. Dit kan natuurlijk ook een kracht zijn als al deze indicatoren op een *dashboard* geplaatst worden. Door, bij een vergelijking over de tijd, de relatieve veranderingen in de indicatoren te bezien kan aangewezen worden waar deze veranderingen zich voornamelijk voltrokken hebben: als de Theil het sterkst beweegt, is de verdeling voornamelijk aan de top veranderd, en als de logdeviatie het sterkst verandert, geldt dit juist voor de onderkant. Een alternatief zou zijn om hetzelfde te doen met de *Atkinson inequality index*, voor uiteenlopende waarden voor de ongelijkheidsaversie-parameter ϵ . Caminada et al. (2014) gebruiken in essentie een dergelijke 'dashboard' benadering. Zij kijken naar de verandering in de Gini, de verandering van het vermogensaandeel van de bovenste 1% en 10%, en de verschuiving van de grens waarop het cumulatief vermogen positief wordt, ten gevolge van inclusie van het pensioenvermogen. Wanneer de analyse bedoeld is om te delen met een publiek dat meer in detail geïnteresseerd is in veranderingen in de vermogensverdeling strekt het de aanbeveling om de

genoemde indicatoren aan te vullen met een grafische weergave, zoals bijvoorbeeld in Vrooman en Wildeboer Schut (2015).

8. Beschikbare gegevens voor het vaststellen van vermogens van huishoudens

De afwegingen voor het wel of niet meenemen van verschillende vermogensbestanddelen zijn in sectie 6 besproken. Deze sectie herhaalt de bestanddelen waarvan wij van mening zijn dat ze onderdeel van het vermogen uitmaken, en geeft een overzicht van de beschikbare gegevens voor de verschillende vermogensbestandsdelen (tabel 2). Voor deze inventarisatie hebben we vijf belangrijke databronnen bestudeerd. Voor Nederlandse data bekeken we de CBS vermogensstatistiek en andere registerdata, en het *Household Survey* (DHS) van De Nederlandsche Bank (CentERdata 2017). Voor internationale data keken we naar het *Household Finance and Consumption Survey* (HFCS) (HFCN 2016) van de Europese Centrale Bank, de *Luxembourg Wealth Study* (LWS) (LWS 2018) van het *LIS Cross-National Data Center* en de *Wealth Distribution Database* van de OECD (OECD 2013; Balestra en Tonkin 2018). In tabel 2 staat voor de vermogensbestanddelen die wij hierboven herleidden aangegeven óf en hoe ze in deze (en enkele andere) datasets terugkomen.

Vooruitlopend op onderstaande zouden wij, in lijn met de OECD (2013), analyses van vermogens(ongelijkheid) bij voorkeur baseren op registerdata. Vragenlijstonderzoeken naar vermogens lopen in onze optiek een groot risico op ondervertegenwoordiging van personen met een lage sociaaleconomische status, en een lagere kwaliteit van antwoorden bij deze groep. Aan de andere kant erkennen we dat de beschikbare registerdata beperkt is tot een subset van alle te meten vermogensbestanddelen (geen data over waardevolle bezittingen en consumptiegoederen, bijvoorbeeld) en een beperkt beeld geeft van kleine schulden en bezittingen. In theorie is het bereik van vragenlijstonderzoek daarentegen oneindig -alles kan gevraagd worden-, maar in de praktijk zullen zeer specifieke metingen van vermogensbestanddelen leiden onder *recall bias* (mensen vergeten wanneer bevraagd mogelijk de gouden zegelring van opa te noemen) en waarderingsproblemen (wat is de genoemde zegelring waard?).

8.1 De CBS vermogensstatistiek

De CBS vermogensstatistiek ('Vermogen van huishoudens' – VEHTAB) bevat gegevens over de vermogensbestanddelen van alle Nederlandse huishoudens, van 2011-2016. Omdat het om registraties gaat die aangeleverd worden door de belastingdienst, zijn veel bestanddelen vrij nauwkeurig gewaardeerd en niet beïnvloed door het antwoordgedrag van mensen. Dit geldt niet per definitie voor alle bestanddelen. Ook bij het invullen van een belastingformulier moet de 'respondent' immers van een aantal bestanddelen zelf aangeven wat de waarde is.

Omdat de gegevens afkomstig zijn van de belastingdienst worden voor de huishoudens die geen inkomen uit box 3 hebben de overige schulden niet waargenomen. Dit betreft met name kortlopende leningen (CBS 2018b). Deze beperking geldt ook voor kleinere vermogens, omdat mensen naar verwachting geneigd zullen zijn vermogens onder de vrijstellingsgrens -30.000 Euro per persoon en 60.000 Euro samen met de fiscale partner- niet op te geven bij de belastingdienst. Een beperking aan de andere kant van de vermogensverdeling betreft het feit dat hele grote vermogens vaak deels

onzichtbaar zijn voor de belastingdienst. Delen van deze vermogens staan mogelijk geparkeerd in bv's of andere vehikels, en/of staan genoteerd in het buitenland. De *Quote 500* of vergelijkbare bronnen kunnen gebruikt worden om deze vermogens te betrekken bij een analyse van de vermogensongelijkheid (Van Bavel 2014), maar de kwaliteit van dergelijke data is moeilijk te verifiëren.

Kooiman en Lejour (2016) maken gebruik van het pensioenaansprakenbestand om het pensioenvermogen te berekenen met behulp van een maatstaf voor het pensioeninkomen. Dit databestand was gebaseerd op een steekproef van pensioenfondsen, waarbij de macrogegevens van De Nederlandsche Bank gebruikt werden om de ontbrekende observaties te schatten. Omdat de nauwkeurigheid van deze methode te wensen overliet, is het pensioenaansprakenbestand inmiddels stopgezet en werkt het CBS aan een integraal bestand genaamd 'pensioendeelnemingen'. Gepensioneerden zaten niet in het pensioenaansprakenbestand en vermoedelijk ook niet in het nieuwe pensioendeelnemingenbestand. Kooiman en Lejour (2016) maakten daarom gebruik van inkomensgegevens van gepensioneerden om een schatting te maken van hun pensioenvermogen. Deze strategie is analoog de wijze waarop Cowell et al. (2016) het pensioenvermogen van gepensioneerden benaderen vanuit de jaarlijkse uitkering, en we kunnen hem ook toepassen voor opgebouwde vermogens in de sociale zekerheid. Dit kan voor alle AOW rechten o.b.v. de AOW-aanspraken, en voor de ontvangers van WW en WIA uitkeringen.

8.2 Het DNB Household Survey

Het *DNB Household Survey* (DHS) wordt uitgevoerd door CentERdata en bevat gedetailleerde data over de vermogensbestanddelen van circa 1500 Nederlandse huishoudens van 1993 t/m 2017 (CentERdata 2017). Hoewel de dataset al lang bestaat, zijn de opgenomen bestanddelen en de meting ervan in de loop van de tijd veranderd, waardoor niet alle variabelen over de gehele periode vergelijkbaar zijn. Het DHS bevraagt mensen in complexe bewoording over vrij specifieke vermogensbestanddelen, dus de data zal ondanks herweging lijden onder een oververtegenwoordiging van huishoudens met een hogere sociaaleconomische status, en specifiek met een groter vermogen. Daarnaast is het waarschijnlijk dat de kwaliteit van de ingeschatte waarden van de vermogensbestanddelen lager is voor huishoudens met een lager opleidingsniveau en een lagere sociaaleconomische status.

De kans dat de allergrootste vermogens in het DHS goed vertegenwoordigd zijn, is net als bij de vermogensstatistiek klein. In tegenstelling tot de registraties die de vermogensstatistiek vormen zijn vermogens in het buitenland in theorie niet onzichtbaar in vragenlijstonderzoek (zij kunnen gewoon gerapporteerd worden, al is onbekend in welke mate men dit ook doet). Aan de andere kant is de insluitkans van de grootste vermogens in een steekproef van 1500 huishoudens dermate klein dat er over deze groep in het DHS geen uitspraken gedaan kunnen worden. Het DHS bevat op het gebied van pensioenen alleen data over lijfrentes, welke een belangrijk deel van de pensioenvoorziening van zelfstandigen vormen. Gegevens over beroepspensioenen in de tweede pijler, AOW aanspraken in de eerste pijler, en ander rechten in de sociale zekerheid ontbreken, vermoedelijk omdat deze zaken vaak geen onderdeel uitmaken van standaarddefinities van vermogen.

8.3 Het ECB Household Finance and Consumption Survey

het *Household Finance and Consumption Survey* (HFCS) is een vragenlijstonderzoek van de Europese Centrale Bank in 20 landen (HFCN 2016). De Nederlandse Bank levert met het DHS de input voor de HFCS, dus de voorbehouden die we in de vorige paragraaf maakten gelden ook voor de Nederlandse data in de HFCS: huishoudens met een hoge sociaaleconomische status zullen oververtegenwoordigd zijn, en pensioen en sociale verzekeringen zitten niet in de data. De datakwaliteit van de andere landen is ons onbekend, maar we kunnen aannemen dat het vragen naar specifieke vermogensbestanddelen ook in die landen tot enige oververtegenwoordiging van huishoudens met een hoge sociaaleconomische status leidt.

De timing van de dataverzameling verschilt per land, maar in het algemeen hebben de dataverzamelingen plaatsgevonden in 2010/2011 (golf 1) en 2013-2015 voor golf 2. De meest recente data verscheen in december 2016, en uitgaande van dit schema zou de 3^e golf in 2018/2019 beschikbaar moeten komen. Vermogen is conjunctuurgevoelig, dus het feit dat in uiteenlopende landen op verschillende momenten in de tijd vermogensmetingen worden gedaan betekent dat men per definitie voorzichtig moet zijn met het internationaal vergelijken van de samenstelling en verdeling van vermogens. Aan de andere kant zou een gelijktijdige uitvoer dit probleem niet helemaal oplossen, omdat landen in verschillende mate bloot staan aan economische schokken.

8.4 De Luxembourg Wealth Study

De *Luxembourg Wealth Study* (LWS) is een vragenlijstonderzoek dat wordt uitgevoerd door het *LIS Cross-National Datacenter*, dat ook verantwoordelijk is voor de dataverzameling van de *Luxembourg Income Study* (LIS), en wordt gesteund vanuit de Verenigde Naties, de Wereldbank, de *International Labour Organization* (ILO) en de OECD. De 9^e golf van de LWS, tot nu toe de meest omvattende, betrof 13 landen waarin in 2012-2014 een steekproef van huishoudens bevestigd werd. De voor onze doeleinden meest evidente tekortkoming is dat Nederland tot op heden nooit onderdeel heeft uitgemaakt van de dataverzameling van de LWS. Het LWS betreft niet een uniforme vragenlijst die in meerdere landen wordt uitgezet (zoals deels het HFCS), maar een *ex post* harmonisering van uiteenlopende databronnen uit de deelnemende landen. Aangezien het naar ons weten in alle gevallen vragenlijst onderzoek betreft, gelden dezelfde voorbehouden omtrent validiteit en representativiteit als bij de DHS en de HFCS. De LWS bevat een variabele 'sociale zekerheidspensioenen', wat de inclusie van AOW-type regelingen doet vermoeden, maar het lijkt hier te gaan om kapitaalgedekte varianten van dergelijke regelingen, en niet om omslag-gefinancierde varianten.

8.5 De OECD Wealth Distribution Database

De *OECD Wealth Distribution Database* (WDD) ligt aan de basis van de analyses van de OECD, zoals in Balestra en Tonkin (2018). De WDD is naast bovenstaande datasets geen compleet nieuwe dataset, maar integreert en harmoniseert een aantal van bovenstaande bronnen. Voor het merendeel van de 28 landen die onderdeel uitmaken van deze dataset worden de observaties uit het HFCS gehaald. De OECD geeft de voorkeur aan registerdata boven vragenlijstgegevens, dus voor Nederland is de Vermogensstatistiek van het CBS gebruikt als bronbestand, in plaats van het DHS. Ook bevat de WDD

een aantal landen buiten de Eurozone, die geen onderdeel uitmaken van de HFCS. De frequentie waarmee de data wordt verzameld verschilt per land, maar ligt doorgaans op elke 2-3 jaar. De clausules die voor de bronbestanden gelden en die hierboven besproken zijn, zijn eveneens van toepassing op hun aandeel in de WDD.

Tabel 2: vermogensbestanddelen en beschikbare data

	Vermogensbestanddeel	Beschikbare nationale data	Beschikbare internationale data
Niet financiële bezittingen	Vastgoed	<u>Vermogensstatistiek:</u> Eigen woning. Overige onroerende goederen. <i>Registratie.</i> <u>DNB household survey (DHS) (CentERdata 2017)</u> Eigen woning. Onroerend goed niet voor eigen gebruik. <i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>Household Finance and Consumption Survey (HFCS) (HFCN 2016):</u> Waarde van het hoofdverblijf van het huishouden. Waarde van ander onroerend goed. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Luxembourg Wealth Study (LWS) (LWS 2018) -Geen NL-</u> Waarde van het hoofdverblijf van het huishouden. Waarde van andere onroerende goederen. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Waarde van het hoofdverblijf. Waarde van ander onroerend goed. <i>Mixed mode</i>
	Duurzame consumptiegoederen	<u>Motorvoertuigenpark met kenmerken voertuigen op kentekenniveau (RDWNPACTTAB).</u> Alle gemotoriseerde voertuigen. Meetniveau is persoonsniveau. De waarde van opgenomen voertuigen is niet bekend en zou modelmatig geschat moeten worden. <i>Registratie.</i> <u>DHS (CentERdata 2017)</u> Auto's. Motorfietsen. Boten. Caravans/campers. <i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Waarde van voertuigen van het huishouden (auto's, boten, etc.). <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Voertuigen. Andere duurzame goederen en waardevolle bezittingen. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>(OECD 2018)</u> Voertuigen. Andere niet financiële bezittingen, waaronder andere duurzame goederen, intellectueel eigendom en andere niet-financiële bezittingen. (onduidelijk of deze apart gemeten zijn).. <i>Mixed mode</i>
	Waardevolle bezittingen	Geen bron bekend.	<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Waarde van waardevolle bezittingen. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Andere duurzame goederen en waardevolle bezittingen. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Waardevolle bezittingen. <i>Mixed mode</i>
	Netto vermogen in eigen bedrijf	<u>Vermogensstatistiek:</u> Ondernemingsvermogen <i>Registratie</i> <u>DHS (CentERdata 2017)</u> Vermogen in eigen bedrijf. <i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Waarde van eigen bedrijf en/of van andere leden van het huishouden. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Vermogen in bedrijf. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Netto vermogen in niet geïncorporeerde

Financiële bezittingen	Intellectueel eigendom	Geen bron bekend.	bedrijven. <i>Mixed mode</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Voertuigen. Andere niet financiële bezittingen, waaronder andere duurzame goederen, intellectueel eigendom en andere niet-financiële bezittingen. (onduidelijk of deze apart gemeten zijn).. <i>Mixed mode</i>
	Contanten	Geen bron bekend.	<u>LWS (LWS 2018)</u> Contanten en deposito's. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Contanten (indien gemeten in brondata) en bankrekeningen (onduidelijk of deze apart gemeten zijn). <i>Mixed mode</i>
	Bankrekeningen	<u>Vermogensstatistiek:</u> Bank- en spaartegoeden. <i>Registratie</i> <u>DHS (CentERdata 2017)</u> Betaalrekeningen. Spaarrekeningen en – deposito's. Spaarplannen via de werkgever. <i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Bank- en spaartegoeden <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Contanten en deposito's. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Contanten (indien gemeten in brondata) en bankrekeningen (onduidelijk of deze apart gemeten zijn).. <i>Mixed mode</i>
	Obligaties en andere uitstaande leningen	<u>Vermogensstatistiek:</u> Effecten. In de vermogensstatistiek valt een aantal vermogensbestanddelen onder het kopje effecten. Effecten betreffen obligaties, aandelen, opties en deelname in beleggingen. <i>Registratie</i> <u>DHS (CentERdata 2017)</u> Beleggingsfondsen. Obligaties. Aandelen. Geschreven en gekochte opties. Derivaten. Aanmerkelijk belang. <i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Obligaties en leningen aan private huishoudens. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Obligaties en andere schuldbewijzen. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Obligaties en andere schuldbewijzen <i>Mixed mode</i>
	Aandelen en andere deelnemingen	<i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Publiek handelbare aandelen en niet publieke investeringen in private bedrijven. Andere financiële bezittingen (opties, futures, etc.) <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Aandelen en andere deelnemingen. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Aandelen. Niet publieke aandelen en andere deelnemingen. <i>Mixed mode</i>
	Beleggingsfondsen en beleggingsrekeningen		<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Investeringsfondsen. Beheerde beleggingsrekeningen. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Beleggingsfondsen en alternatieve investeringen.

		<i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Gemeenschappelijke fondsen en andere beleggingsfondsen. <i>Mixed mode</i>
	Kapitaalverzekeringen eigen woning <u>DNB loan level data (LLD):</u> Opbouw spaarhypotheken. Opbouw beleggingshypotheken. Opbouw leenhypotheken. Beschikbaarheid onbekend. Dekt 75-80 procent van de hypotheekmarkt. Zie Mastrogiacomio en van der Molen (2015) voor een toelichting en Kooiman en Lejour (2016) voor een analyse o.b.v. de LLD. <i>Registratie</i> <u>DHS (CentERdata 2017)</u> Verschillende hypotheekvarianten (annuïtair, aflossingsvrij, spaar-, beleggings-, etc.): voor zover bekend geen opgebouwde vermogens gerapporteerd. <i>Zelf gerapporteerd</i>	Geen bron bekend. Deze bestanddelen zouden in de HFCS en LWS opgenomen kunnen zijn onder één van de kopjes 'overig', maar dit kunnen we nu niet met zekerheid zeggen.
	Levensverzekeringen <u>DHS (CentERdata 2017)</u> Kapitaalverzekeringen: algemeen, niet eigen woning. <i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>HFCS (HFCSN 2016):</u> Private pensioenen en levensverzekeringen (onduidelijk of deze apart gemeten zijn). <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Levensverzekeringen. <i>Zelf gerapporteerd.</i>
	Pensioen <u>Pensioendeelnemingenstatistiek:</u> Totaal pensioenkapitaal tweede pijler. Nog te verschijnen. Bevat geen gegevens over gepensioneerd. Meetniveau is het persoonsniveau. Tot 2014 waren gegevens beschikbaar via Pensioenaansprakenstatistiek <i>Registratie</i> <u>Inkomensstatistiek:</u> Jaarlijkse inkomens uit pensioen van gepensioneerd: om te rekenen tot pensioenvermogen d.m.v. aanname inkoop annuïteit. <i>Registratie</i> <u>DHS (CentERdata 2017)</u> Lijfrentes (pensioenverzekering). <i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>HFCS (HFCSN 2016):</u> Private pensioenen en levensverzekeringen (onduidelijk of deze apart gemeten zijn). <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Individuele vrijwillige pensioenrekeningen. Beroepspensioenen (DB). Beroepspensioenen (DC). <i>Zelf gerapporteerd</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Private pensioenen en levensverzekeringen (onduidelijk of deze apart gemeten zijn). <i>Mixed mode.</i>
Opgebouwde rechten sociale zekerheid	Sociale verzekeringen voor de oude dag <u>AOW-aanspraken</u> Percentage AOW opbouw: om te rekenen tot AOW vermogen d.m.v. aanname inkoop annuïteit. <i>Registratie</i>	<u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Sociale zekerheidspensioenen (DB). Sociale zekerheidspensioenen (DC). Inkomen uit overheids pensioen: Om te rekenen tot pensioenvermogen d.m.v. aanname inkoop annuïteit. <i>Zelf gerapporteerd.</i>
	Sociale verzekeringen tegen werkloosheid Geen volledige bron bekend <u>Inkomensstatistiek:</u> Alleen van ontvangers is het vermogen uit te rekenen o.b.v. annuïteit en werkloosheidsuitkering. <i>Registratie</i> <u>UWV zou beschikking moeten hebben over de volledige gegevens.</u>	Geen volledige bron bekend. <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Alleen van ontvangers is het vermogen uit te rekenen o.b.v. annuïteit en werkloosheidsuitkering. <i>Zelf gerapporteerd</i>
	Sociale verzekeringen tegen Geen volledige bron bekend <u>Inkomensstatistiek:</u>	Geen volledige bron bekend. <u>LWS (LWS 2018)</u>

	arbeidsongeschiktheid.	Alleen van ontvangers is het vermogen uit te rekenen o.b.v. annuïteit en arbeidsongeschiktheidsuitkering. <i>Registratie</i> <u>UWV zou beschikking moeten hebben over de volledige gegevens.</u>	Alleen van ontvangers is het vermogen uit te rekenen o.b.v. annuïteit en arbeidsongeschiktheidsuitkering. <i>Zelf gerapporteerd</i>
Schulden	Hypotheken	<u>Vermogensstatistiek:</u> Hypotheekschuld eigen woning. <i>Registratie</i> <u>DHS (CentERdata 2017)</u> Hypotheken: verschillende vormen, zie ook kapitaalverzekeringen eigen woning. <i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Hypotheekschuld eigen woning en ander vastgoed (onduidelijk of deze apart gemeten zijn). <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Lening op de eigen woning. Leningen op ander onroerend goed. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Lening op de eigen woning. Leningen op ander onroerend goed. <i>Mixed mode.</i>
	Andere investeringsleningen	<u>Vermogensstatistiek:</u> Schulden, overig. Onder het kopje overige schulden vallen schulden voor consumptieve doeleinden, de financiering van aandelen, obligaties of rechten op periodieke uitkeringen en de financiering van schulden voor de tweede woning of ander onroerend goed. In de waarneming van schulden ontbreken creditcardschulden, betalingsachterstanden en de schulden bij (web)winkels <i>Registratie</i> <u>DHS (CentERdata 2017)</u> Financieringsleningen. Private leningen. Creditcard-schuld. Rood staan. <i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Hypotheekschuld eigen woning en ander vastgoed (onduidelijk of deze apart gemeten zijn). <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> investeringsleningen. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>Wealth Distribution Database (WDD) (OECD 2018)</u> Andere leningen, waaronder leningen voor voertuigen, afbetalingen, studieschulden, investeringsleningen, leningen van andere huishoudens, creditcardschuld, rood staan (onduidelijk of deze apart gemeten zijn). <i>Mixed mode.</i>
	Consumptieve kredieten		<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Creditcardschulden, consumptieve kredieten bij een bank, rood staan. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Leningen voor goederen en consumptie. <i>Zelf gerapporteerd.</i>
	Leningen op duurzame goederen		<u>HFCS (HFCN 2016):</u> Andere schulden: bij commerciële leeninstanties en andere private partijen. <i>Zelf gerapporteerd.</i> <u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Leningen op voertuigen. Leningen voor goederen en consumptie. <i>Zelf gerapporteerd.</i>
	Studieschuld	<u>Vermogensstatistiek:</u> Studieschulden. <i>Registratie</i> <u>DHS (CentERdata 2017)</u> Studieschulden. <i>Zelf gerapporteerd</i>	<u>LWS (LWS 2018) -Geen NL-</u> Leningen ten behoeve van opleiding. <i>Zelf gerapporteerd.</i>

9. Conclusie

Vermogensongelijkheid staat in de belangstelling. Dat is niet onterecht: Vermogensongelijkheid heeft gevolgen voor mensen op de korte termijn, bestendigt en vergroot ongelijkheden en klassevorming in de samenleving door de intergenerationele overdracht van vermogens, en ondermijnt potentieel de meritocratische samenleving en de democratische rechtstaat. Bij de beantwoording van onderzoeksvragen die de verdeling van vermogens behandelen kunnen onderzoekers putten uit een breed aanbod aan ongelijkheidsmaten en een groeiend aanbod aan data van steeds verbeterende kwaliteit. Op enkele bestanddelen hebben we nog slechts gebrekkig zicht, maar de toenemende interesse in schulden en vermogensongelijkheid zal op dit gebied wellicht nog tot verdere verbeteringen leiden.

Meer dan eens verzanden discussies over vermogensongelijkheid in discussies over de definitie en de meting van vermogen. Wanneer men constateert dat de vermogensongelijkheid in Nederland hoog is, werpt een ander daar tegenin dat er geen rekening is gehouden met de pensioenopbouw, waarna vooral de merites van het al dan niet includeren van de pensioenopbouw onderwerp van debat zijn. In dit paper presenteren we een wat ons betreft valide uitgangspunt van vermogen als *‘de netto contante waarde van alle bezittingen en schulden die op een bepaald tijdstip reeds zijn opgebouwd en die gedurende de rest van het leven afgebouwd kunnen worden om consumptie te financieren.’* Op basis van dit uitgangspunt sluiten we ons aan bij de consensus dat het vermogen op het niveau van het huishouden gemeten dient te worden, en tegen de huidige marktwaarde gewaardeerd. Eveneens op basis van dit uitgangspunt formuleren we in paragraaf 5.6 en tabel 1 welke bestanddelen wat ons betreft onderdeel zijn van het vermogen van een huishouden. Kort gezegd sluiten we ons aan bij de gangbare metingen, maar breiden wij die uit met de inclusie van pensioen en opgebouwde rechten in de sociale zekerheid. Een overzicht van de beschikbare data geeft aan dat deze weliswaar gefragmenteerd en incompleet is, maar wel aanknopingspunten biedt voor onze operationalisatie.

We opteren voor één definitie van vermogen en één verzameling bestanddelen die bij elkaar opgeteld het totale vermogen van het huishouden vormen. In een hypothetische algemene monitor van de vermogensongelijkheid in Nederland zouden wij als SCP primair de verdeling van dit vermogen beschrijven. Wel tekenen we hierbij aan dat niet alle vermogensbestanddelen voor alle meer specifieke onderzoeksvragen relevant zijn, ongeacht hun omvang en invloed op het vermogen van huishoudens en de verdeling daarvan. Zo kan het pensioenvermogen buiten beschouwing blijven wanneer we specifieke geïnteresseerd zijn in de financiële weerbaarheid van huishoudens op de korte termijn, en zouden we de opgebouwde WW en WIA aanspraken buiten beschouwing laten wanneer we onderzoeken hoe Nederlandse huishoudens voorbereid zijn op de oude dag. Bij specifiek onderzoek zou de vraagvolgorde moeten zijn: in welke functie, of welk effect van vermogen(songelijkheid) zijn we geïnteresseerd, en welke vermogensbestanddelen zijn in dat kader relevant? Beschrijvingen van ‘de vermogensongelijkheid’ zijn bijvoorbeeld vooral interessant wanneer de onderzoeker aangeeft waarom de vermogensongelijkheid beschreven wordt. Maakt hij zich druk over de intergenerationele cumulatie en bestendiging van ongelijkheid? In dat geval laat hij pensioenvermogens en mogelijk duurzame consumentengoederen buiten beschouwing. Is hij bezorgd over het (on)vermogen van Nederlandse huishoudens om tegenvallers op de korte termijn op te vangen? Dan beschrijft hij het liquide vermogen van huishoudens, en laat hij het pensioenvermogen, de eigen woning en langlopende schulden buiten beschouwing, en zegt hij als supplement bij voorkeur iets over het verzekergedrag van Nederlanders.

Wanneer we kijken naar vermogensongelijkheid zouden wij opteren voor een benadering die meer dan enkel de Gini inzicht geeft in de dynamiek in de achterliggende verdeling van vermogens. In elk geval is het waardevol om indicatoren te presenteren die verschillende onderdelen van de verdeling benadrukken. Een relevante onderzoeksrichting zou zijn om de ongelijkheid van de vermogensverdeling te ontleden in ongelijkheid binnen en tussen groepen (Cowell et al. 2016). Immers, de potentiële negatieve gevolgen van grote vermogensongelijkheid voor de legitimiteit van de democratische rechtstaat en de meritocratische samenleving kunnen versterkt worden wanneer de ongelijke verdeling van vermogens cumuleert met andere structurele verschillen in de samenleving: e.g. tussen mensen van verschillende herkomst, opleidingsniveau, of woonregio (Vrooman et al. 2014). De verdeling binnen de gehele samenleving zal altijd enigszins ongelijk zijn doordat ouderen meer vermogen hebben dan jongeren, ten gevolge van de tijd die het kost om vermogen op te bouwen. Omdat we kunnen veronderstellen dat het feit dat ouderen meer vermogen hebben dan jongeren zich anders verhoudt tot de legitimiteit van de democratische rechtstaat en de meritocratische samenleving, zou toekomstig onderzoek rekenschap moeten geven van de verdeling van vermogen binnen leeftijdsgroepen.

Literatuur

- Alessie, R., V. Angelini en P. Van Santen (2013). Pension Wealth and Household Savings in Europe: Evidence from SHARELIFE. In: *European Economic Reviews*, jg. 63, p. 308 - 328.
- Atkinson, A.B. (1970). On the measurement of inequality. In: *Journal of Economic Theory*, jg. 2, p. 244-263.
- Balestra, C. en R. Tonkin (2018). *Inequalities in household wealth across OECD countries: evidence from the OECD wealth distribution database*, OECD statistics working paper, 2018/01. Paris: OECD Publishing.
- Benhabib, J., A. Bisin en M. Luo (2017). Earnings inequality and other determinants of wealth inequality. In: *American Economic Review*, jg. 107, nr. 5, p. 593 - 597.
- Bruil, A. (2015). *Ongelijkheid tussen huishoudens vanuit verschillende concepten*. Den Haag: Centraal bureau voor de Statistiek.
- Caminada, K., K. Goudswaard en M. Knoeff (2014). *Vermogen in Nederland gelijk verdeeld sinds eind negentiende eeuw*. Me Judice: 27 juni 2014.
- CBS (2018a). Begrippen. Geraadpleegd 19 juli, 2018
- CBS (2018b). *Documentatie Vermogens van huishoudens (revisie 2017) (VEHTAB)*.
- CBS (2018c). *Zelfstandigen met personeel meest vermogend*. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/31/zelfstandigen-met-personeel-meest-vermogend>.
- CentERdata (2017). DNB Household Survey 2017 - Documentation. Geraadpleegd 7 augustus, 2018, via <https://www.dhsdata.nl/site/users/login>.
- Christen, M. en R.M. Morgan (2005). Keeping up with the Joneses: Analyzing the effect of income inequality on consumer borrowing. In: *Quantitative Marketing and Economics*, jg. 3, p. 145-173.
- Coibion, O., Y. Gorodnichenko, M. Kudlyak en J. Mondragon (2014). *Does greater inequality lead to more household borrowing? New evidence from household data*, NBER Working Paper No. 19850.
- Cowell, F. (2009). *Measuring inequality*. Oxford: Oxford University Press.
- Cowell, F., B. Nolan, J. Olivera en P. Van Kerm (2016) Wealth, top incomes and inequality. *Working Paper 9*. Londen: LSE international inequalities institute.
- Dalton, H. (1920). The measurement of the inequality of incomes. In: *Economic Journal*, jg. 30, nr. 119, p. 348 - 361.
- Davies, J., S. Sandström, A. Shorrocks en E. Wolff (2009). The Level and Distribution of Global Household Wealth. In: *Economic Journal*, jg. 121, nr. 551, p. 223-254.
- De Beer, P., J. Van der Meer, J. Plantenga en W. Salverda (2018). *Voor wie is de erfenis*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.
- Efrat, R. (2006). The evolution of bankruptcy stigma. In: *Theoretical Inquiries in Law*, jg. 7, nr. 2, p. 365-393.
- Epp, D.A. en E. Borghetto (2018). *Economic inequality and legislative agendas in Europe*.

- Gini, C. (1912). *Variabilità e mutabilità*. Bologna: C. Cuppini.
- Grusky, D.B. en J. Hill (2018). *Inequality in the 21st century*. New York: Routledge.
- HFCN (2016). *The Household Finance and Consumption Survey: results from the second wave*. Statistics Paper Series: No 18 / December 2016.
- Hoff, S., J.M. Wildeboer Schut en A. Soede (2013). Inkomen en sociale zekerheid. In: Bijl R., Boelhouwer J., Pommer E. en Sonck N. (red.), *De sociale Staat van Nederland 2013* (p. 105-128). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoff, Stella en Jean Marie Wildeboer Schut (2016). Hoeveel financiële reserves hebben de armen? In S. Hoff, J.M. Wildeboer Schut, B. Goderis en C. Vrooman (Eds.), *Armoede in Kaart*. Geraadpleegd via <http://digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2016>.
- Knoeff, M., J. Been, R. Alessie, K. Caminada, K. Goudswaard en A. Kalwij (2016). Measuring retirement savings adequacy: developing a multi-pillar approach in the Netherlands. In: *Journal of Pension Economics and Finance*, jg. 15, nr. 1, p. 55-89.
- Kooiman, T. en A. Lejour (2016). *Vermogensongelijkheid in Nederland 2006-2013*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Kumhof, M., R. Rancière en P. Winant (2015). Inequality, leverage, and crises. In: *American Economic Review*, jg. 105, nr. 3, p. 1217-1245.
- Lukkezen, J. en A. Elbourne (2015). *De Nederlandse consumptie; goede tijden, slechte tijden*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- LWS (2018). LWS variables list. Geraadpleegd 7 Augustus, 2018, via <http://www.lisdatacenter.org/wp-content/uploads/files/data-lws-variables.pdf>.
- Marx, K. (1969). The communist manifesto *Selected works Vol. I*. Moscow: Progress Publishers.
- Mastrogiamco, M. en R. van der Molen (2015). Dutch mortgages in the DNB loan level data. In: *DNB Occasional studies*, jg. 13, nr. 4.
- OECD (2013). *OECD guidelines for microstatistics on household wealth* Paris: OECD Publishing.
- OECD (2017). Country profiles: Netherlands *Pensions at a glance 2017: PECD and G20 indicators*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2018). Wealth Distribution Database. Geraadpleegd 7 augustus, 2018, via <http://www.oecd.org/sdd/OECD-wealth-distribution-database-metadata.pdf>.
- Olsthoorn, M., E. Pommer, M. Ras, A. van der Torre en J. Wildeboer Schut (2017). *Voorzieningen verdeeld: Profijt van de overheid in 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Piketty, T. (2013). *Capital in the 21st century*. Boston: Harvard University Press.
- Pommer, E., J. Van Leeuwen en M. Ras (2003). *Inkomen verdeeld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rafinetti, E., E. Siletti en A. Vernizzi (2015). On the Gini coefficient normalization when attributes with negative values are considered. In: *Statistical Methods & Applications*, jg. 24, p. 507-521.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Rothbard, M. (1973). *For a new liberty, the libertarian manifesto*. New York: Murray N. Rothbard.
- Salverda, W. (2015). *Vermogensongelijkheid op recordhoogte*. Me Judice: 13 april 2015.
- Salverda, W., M. de Graaf-Zijl, C. Haas, B. Lancee en N. Notten (2013). Gini. Nederlandse ongelijkheid sinds 1980: loonvorming, overheidsbeleid en veranderende samenstelling van huishoudens. Geraadpleegd 18 juli, 2018
- SCP/CBS (2011). *Armoedesignalement 2011*. Den Haag/Heerlen: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- SCP/CBS (2012). *Armoedesignalement 2012*. Den Haag/Heerlen: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- SCP/CBS (2014). *Armoedesignalement 2014*. Den Haag/Heerlen: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Sen, A. (1979). *Equality of what? The Tanner lecture on human values* (oratie). Stanford: Stanford University.
- Smith, A. (2010). *The theory of moral sentiments*. Londen: Penguin Books Ltd.
- SNA (2008). *System of National Accounts*.
- Soede, A. (2012). *Tevreden met pensioen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Soede, A., S. Hoff en J. Kullberg (2014a). Kapitale tegenstellingen? De maatschappelijke betekenis van financiële ongelijkheid. In: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), *Verskil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (p. 105-138). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Soede, A., S. Hoff, J. Kullberg en J.M. Wildeboer Schut (2014b). Kapitale tegenstellingen? De maatschappelijke betekenis van financiële ongelijkheid. In: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), *Verskil in Nederland: Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Theil, H. (1967). *Economics and Information Theory*. Amsterdam: Noord Holland Uitgevers.

- Van Bavel, B. (2014). Vermogensongelijkheid in Nederland: De vergeten dimensie. In: M. Kremer, M. Bovens, E. Schrijvers en R. Went (red.), *Hoe ongelijk is Nederland: Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van Bavel, B. en W. Salverda (2014). Vermogensongelijkheid in Nederland. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 99, nr. 4688, p. 392 - 395.
- Van der Torre, A. (2017). Bevolking en economie: het maatschappelijk speelveld. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en A. Wennekers (red.), *de Sociale Staat van Nederland 2017*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vermeij, L., Sonck, N., van de Broek, A., Soede, A., de Klerk, M., (2014). Jong versus oud? In: C. Vrooman, Gijsberts, M., Boelhouwer, J., (red.), *SCP, Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, C., M. Gijsberts en Boelhouwer. J. (2014). *Verschil in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, C. en J.M. Wildeboer Schut (2015). Op rozen zitten, of op zwart zaad. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 90, nr. 4, p. 343-378.
- Vrooman, J.C. (2009). *Rules of relief; Institutions of social security, and their impact*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Weber, M. (1905). *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. Mineola, New York: Dover Publications.
- Wereldbank (2005). *Introduction to poverty analysis*. Washington: Wereldbank.
- Wildeboer Schut, J.M. en M. Ras (2017a). Inkomen en sociale zekerheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en Wennekers A. (red.), *De Sociale Staat van Nederland 2017* (p. 113-138). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wildeboer Schut, J.M. en M. Ras (2017b). Inkomen en sociale zekerheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en A. Wennekers (red.), *De Sociale staat van Nederland 2017*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wildeboer Schut, Jean Marie en Martin Olsthoorn (2015). Inkomen en sociale zekerheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wind, B. (2017). *Housing wealth in Europe: institutions and inequality*. Tilburg: Tilburg University.
- WRR (2017). *Weten is nog geen doen: een realistisch perspectief op zelfredzaamheid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.